

Szilágyi Márton

Az irodalomtörténeti biográfiák hasznáról és használatáról

Egy készülő Csokonai-biográfia mikrotörténeti alapjai¹

SAJÁTOS FESZÜLTÉG mutatkozik meg abban, ahogyan a jelenlegi magyar irodalomtörténet-írás ahhoz a műfajhoz viszonyul, amely intézményes és szakszerű megmutatkozása egyik legelső terepének tekinthető. Hiszen a biográfia volt az a szövegtípus, amelyben az irodalom történetével foglalkozó tudomány először volt képes emancipálódni, akár az általános történeti folyamatokat szemléljük, akár a hazaiakat. Ráadásul az írói életrajz népszerűsége, illetve az iránta megmutatkozó olvasói igény azóta is töretlen maradt; igaz, eközben létmódjáról, sőt, létjogosultságáról is komoly kételyek támadtak. Az irodalmi mű autonómiáját alapul vevő irodalomelméleti iskolák (a formalistáktól a strukturalistákon át a hermeneutákig) kiindulópontjukból következően aligha tehetek mást, mint hogy az író életrajzára irányuló érdeklődést eleve kiutasították a számukra legitimnek tűnő kérdésfelvetések közül. Ebben az eljárásban nyilván szerepet játszott az is, hogy a biográfia e szerint a gondolati előfeltevés szerint többé-kevésbé az életrajz és a műértelmezés reflektálatlan egymásra vonatkoztatását elvégző, pozitivistá módszertannal volt egyenértékű – s ezért is egyszerűbb volt némi lenézéssel más tudományágak (például az irodalomszociológia) illetékességébe utalni a biográfiát, mint sem végiggondolni azt, hogy vajon a biográfia létmódja kizárólag ebben a horizontban gondolható-e el.² Nem csodálható persze, hogy az alapvetően remekművek interpretálásában érdekelt, szövegközpontú elemzési metódusok nem tudnak különösebb érzékenységet mutatni az irodalom funkcionális értelmezése iránt. A marxizmus ellenében megformálódó, de némileg felemás módon differenciálódó, hazai irodalomelméleti gondolkodás az 1970-es, 1980-as években szintén az irodalmi mű autonómiáját, a szövegközpontúságot tűzte a zászlajára, ám nálunk hiányzott az a tágasabb szellemtudományi környezet, amely finomíthatta volna ennek a céltételezésnek a rigorozitását – például nem létezett olyan, jól tagolt és világos módszertannal rendelkező irodalomszociológiai kutatás, amelyre nyugodtan át lehetett volna hárítani az életrajzírás terhét.³ Ilyenformán, miközben az írói monográfia legitim tudományos közlésforma maradt, nálunk ehhez egyre inkább – kimondatlanul –

¹ A tanulmány, amely a készülő Csokonai-biográfia bevezető fejezete, az MTA Bolyai Ösztöndíjának a támogatásával készült.

² Erről jó áttekintést ad: VARGA, 2000. 318–319.

³ Ezt tükrözi Varga Lászlónak az életrajzi kutatások létjoga mellett érvelő tanulmánya is, amely alapvetően egy műközpontú irodalomelmélet lehetőségéből kiindulva, defenzíven érvel – még csak nem is a biográfia, hanem pusztán – az életrajzi tények iránti érdeklődés legitim mivolta mellett: VARGA, 2000.

a korszerűtlenség, de legalábbis a megkésetttség kényelmetlen érzete rendelődött hozzá. A létjogot illető kételyek nem is explicitálódtak, noha ez a feszültség akár arra is lehetőséget adhatott volna, hogy a problémákról értelmes vita alakuljon ki.

*

Az utóbbi időben Schein Gábor tanulmánya a legtanulságosabb hozzájárulás a kérdés exponálásához, noha érvelése mintha némileg légüres térben mozogna: alig tud és akar kapcsolódni a hazai diszkurzushoz, s csak remélni lehet, hogy az általa felvetett kérdések visszhangot keltenek. Schein a következőkben látja az életrajz szemléleti lehetőségeit: „Az élet-mű-kor logikájú életrajz alkalmas elbeszélésforma lehet arra, hogy megmutassa, egy ember élete sohasem egyetlen emberé, minden pillanata érintkezések, kapcsolatok, funkciók metszéspontja, és maga az alkotó életműve is metszéspontokon keletkezik. Az életrajz kétségtelenül beágyazódik a humándiszkurzus rendjébe, már csak azáltal is, hogy individuális kereteket szab. De amennyiben gondos kutatásokon alapuló, adatokban gazdag, lehetőleg minden elérhető részletet elénk táró biográfiával van dolgunk, a keretek annál inkább eltolódnak az ahumanitás irányában, feltéve, hogy célunk nem a szövegek visszahelyezése a feltételezett keletkezés életvilágbeli hátterébe.”⁴ Akár ehhez az állásponthoz mérten is feltűnő azonban, hogy az utóbbi évtizedek hazai irodalomtörténeti vállalkozásai nem kívánták programosan kitűzni a maguk számára a biográfia módszertanának és elméletének megújítását, noha a nemzetközi példák (akár az angol, akár a francia, akár a német nyelvű kutatásokra gondolunk) ösztönözhettek volna arra, hogy az írókról szóló életrajz műfaját kiszabadítsuk abból a rossz hírű skatulyából, ahová besorolódott.⁵ Ezen a ponton a magyar irodalomtörténet-írást viszonylag kevésbé tudta befolyásolni a piaci igény: mert bár pusztán csak az utóbbi másfél, két évtizedet figyelembe véve is, több, üzleti értelemben sikeres kismonográfia-sorozat tűzte ki célul a – bizonyos, speciális szempontok szerint kiválasztott – magyar írók életművének népszerű formában történő, monografikus feldolgozását, ezek a könyvek egyrészt egymástól jelentősen eltérő módszertani alapelveket követtek, másrészt a legkritikább esetben kívántak életrajzként megmutatkozni. Sokkal inkább valamiféle biografikus keretet választó életmű-értelmezést valósítottak meg – ezzel vélvén kikerülni az ilyen jellegű monográfiákat övező, látens szemléleti elmarasztalást.

Az utóbbi években azonban megjelent néhány új irodalomtörténeti biográfia a magyar irodalom jelentős alkotóiról, s ezeknek a monográfiáknak a viszonyulása az imént vázolt tudománytörténeti helyzethez igencsak tanulságos. Ferencz Győző a Radnóti Miklósról szóló könyvét például „kritikai életrajz”-ként határozta meg. Ennek a terminusnak a szerző nem adott pontos értelmet az előszóban – egyébként később sem –, feltehetőleg azért, mert az angolszász monográfia-tradíció egyik, magától értetődő hagyományaként tekintett rá.⁶ Ferencz

⁴ SCHEIN, 2008. 972.

⁵ Ezen a ponton érdemes idézni Varga László megfogalmazását arról a tradícióról, amelynek árnyéka – szerinte – rávetült az „életrajzkutatásra”: „Egyrészt mindmáig éreztetik negatív hatásukat azok az óriási szakmai apparátussal működő, de a műalkotás lényegének feltárásában kevés hozadékú pozitivisták, illetve szellemtörténeti iskolák, amelyek vagy egy öncélúvá vált adathalmazt tártak fel az író életéből, vagy önkényes magyarázatokkal fűzték össze a műveket az író egyéniségével, karakterével, lelkivilágának feltételezett elemeivel.” VARGA, 2000. 318.

⁶ Kiséry András Stephen Greenblatt Shakespeare-könyvéről írott kritikájában tömören így fo-

Győző csupán a monográfia feladatköreit bocsátotta előre, a következőképpen: „Ez a könyv kritikai életrajz. A következő rétegekből épül fel: (1) bemutatja Radnóti életrajzát, (2) alkotói pályájának alakulását, (3) költészetének és egyéb irodalmi munkásságának fogadtatását és (4) utóéletét, (5) kísérletet tesz arra, hogy költészetét elhelyezze a korszak irodalmában és a líratörténetben, továbbá (6) kísérletet tesz elemző értékelésére.”⁷ Ez a feladat kijelölés elég pontosan megfelel a critical biography általános tradíciójának, vagyis Ferencz Győző nem kívánt megújító módon viszonyulni az irodalomtörténeti életrajz vagy monográfia formaeszményéhez. Éppúgy, ahogyan Kerényi Ferenc sem, aki bevallotta Ferencz Győző nyomdokain járt, amikor nagy Petőfi-monográfiáját ugyancsak „kritikai életrajznak” minősítette, csak a feladat kijelölés módosult némileg: „Adjuk (1) tüzetes életrajzát, (2) költői pályájának alakulását, (3) költészetének egykorú fogadtatását, (4) kiadás- és befogadástörténetének főbb irányait. Az egyes műveket csak az életrajz és a keletkezéstörténet vonatkozásában jellemeztük, Petőfi költészetének általánosabb, poétikai, esztétikai elemzésétől tartózkodtunk. Ugyancsak másik monográfia feladata lehet a félszáz nyelvre átültetett életmű világirodalmi befogadásának 1849 utáni története.”⁸ Ferencz Győzőnél és Kerényi Ferencnél is megmarad tehát – igaz, redukált formában, az életrajz kereteihez igazítva – a műértelmezés igénye, azzal a hallgatóságos előfeltevéssel, hogy a biográfia kereteinek újraalakítása a szövegelemzés megújításához is hozzájárulhat. Ehhez a „kritikai életrajz” hagyománya kétségkívül használható példát nyújt – s a hazai irodalomszemléleti kontextusban ez a gesztusértékű tradícióválasztás az írói biográfiáról kialakított, sematikus kép árnyalásához járulhat hozzá.

Más utat választott Kőszeghy Péter. Balassi-biográfiáját eleve egy kétkötetesre tervezett monográfia első feleként határozta meg, s az elválasztást úgy oldotta meg, hogy a Magyar Alkibiadész alcímet viselő kötet dolgozza fel az életrajzot, s második, a Magyar Amphion alcímű tekinti át a „filológiai, poétikai, textológiai kérdéseket, mindazt, ami – szerintem – a magyar Amphionról, az első magyar költő költészetéről elmondható”.⁹ Kőszeghy azzal a problémával küzdött meg, hogy miképpen lehet a biográfia és a szöveginterpretációk elegyítésén alapuló szakirodalmi tradícióval szemben újraalakítani a Balassiról való irodalomtörténeti gondolkodást. Ebben a kérdésben láthatólag radikálisabb megoldás mellett döntött, mint Ferencz Győző vagy Kerényi Ferenc. Előbb kettéválasztotta, majd egymás mellé helyezte a számára lényeges területeket; ezzel életrajz és műértelmezés azonos fontosságát hangsúlyozta, miközben mindkettőnek önállóságot adott. S ebben nem elsősorban az az érdekes, hogy egyiket sem áldozta fel a másik kedvéért – hiszen az utóbbi időszak két jelentős „kritikai életrajza” sem tett másként –, hanem az, hogy a biográfia fölépítésekor valóban következetesen távol tartotta magát a Balassi szépirodalmi szövegeiből kiolvasható – vagy kiolvasni vélt – adalékok fölhasználásától. Mindezt a Balassitól betöltött társadalmi szerepek következetes elválasztásával érte el (a monográfia elkészült és tervezett részének Rimaytól kölcsönzött alcíme pontosan erre utal): s ebben kezére játszott az is, hogy azoknak a forrásoknak a köre, amelyben Balassi mint társadalmi ágens jelenik meg, jól elválíktól, amely költői, írói teljesítményének recens befogadásához használható fel.¹⁰ Persze az, hogy a műértelmezést Kőszeghynek miféle-

galmazta meg a kritikai életrajz műfajának lényegét: „a biográfia tényeit az életmű elemző számbavételével kombinálja”. – KISÉRY, 2007. 99.

⁷ FERENCZ, 2005. 11.

⁸ KERÉNYI, 2008. 9.

⁹ KŐSZEGHY, 2008. 7.

¹⁰ Erről Kőszeghy részletesebben is beszél: KŐSZEGHY, 2008. 338–352.

képpen sikerült mentesítenie a biográfiai érveléstől, addig, amíg meg nem jelenik a második kötet, kissé nehezen ítéltető meg – ám az első kötet módszertani átgondoltsága ebből a szempontból is jó jel. Kőszeghy kísérletének van egy látens dekonstruktív jellege is – bár ezt a szerző nem így nevezi –, hiszen a biográfia megírásakor több ponton is a legfontosabb elődök irodalomtörténeti konstrukcióinak retorikai célját azonosítja,¹¹ s ebből indul ki, hogy szétszedje a biográfiára vonatkozó, eddigi irodalomtörténeti narratívát, és így hozza létre a saját verzióját.

*

Ezeknek a fontos monográfiáknak a végiggondolása sokat segíthet abban, hogy a készülő Csokonai-életrajz előfeltevéseit tisztábban rögzíthessük. Hiszen az a biográfia, amelynek megírására kísérletet kívánok tenni, alapvetően más kiindulópontot jelöl ki magának, mint az eddigiekben körvonalazott hazai tradíció többsége: egy társadalomtörténeti kiindulású életrajz megalkotására vállalkozik. Mivel azonban ennek a célkitűzésnek már a tudománytörténeti tájoltsága sem egyértelmű, rögtön szükséges némi pontosítást is elvégezni. A magyar történeti tradícióban ugyanis mást jelent némileg a társadalomtörténet fogalma, mint a nyugati historiográfiában. Nálunk ugyanis a társadalomtörténet gyűjtőfogalom, s ilyenformán olyan történetírói irányzatokat is takar, amelyek máshol éppen egymás ellenében határozzák meg magukat. A hazai társadalomtörténetírás kétséges egységessége talán abban fogható meg csupán, hogy az legerőteljesebben a politikátörténet ellenében pozicionálja magát. Halmos Károly szerint „tudomásul kell venni, hogy nálunk a társadalomtörténet megnevezés: jel, – nincsen tartalmi kapcsolata tárgyával”.¹² Egy másik vélemény szerint pedig a társadalomtörténet Magyarországon egy innovációs beállítódás leírására szolgál: „a magyarországi társadalomtörténet nem a történetírás egy meghatározott faja, hanem a történetírás folyamatos és bármilyen jellegű megújítására irányuló törekvéseket összefogó zászló”.¹³ Azaz a társadalomtörténet kifejezés nem pontosan körülírt elméleti-módszertani irányzatot jelenít meg, hanem egy ennél elemibb szemléleti eltérést.¹⁴

Ez a sajátosság a legvilágosabban talán a német történetírással való kontrasztban mutatkozik meg, hiszen ott a legélesebb módszertani viták a nagyhagyományú, komoly intézményes beágyazottsággal rendelkező társadalomtörténet (Sozialgeschichte, sőt historische Sozialwissenschaft) és a mindennapok történetével foglalkozó irányzat (Alltagsgeschichte) között alakultak ki, mivel az ez utóbbi megközelítéshez tartozó történészek totalizáló és csak a struktúrák iránt érdeklődő szemléletként értelmezték a társadalomtörténetet.¹⁵ Ez a példa azért is igen lényeges témánk szempontjából, mert Németországban a társadalomtörténet fogalmát már a hetvenes években (azaz akkor, amikor a Sozialgeschichte paradigmája a legerőteljesebbnek mutatkozott) kiterjesztették a germanisztikára is: a hetvenes évek közepén indult el ugyanis az IASL (Internationales Archiv für Sozialgeschichte der deutschen Literatur) című folyóirat, s 1978-ban Münchenben meg-

¹¹ Lásd a Balassiról kialakított narratívákat bemutató fejezetet: KŐSZEGHY, 2008. 17–44.

¹² HALMOS, 2004. 348.

¹³ BOLGÁR, 2006. 286.

¹⁴ Erről a jelenségről lásd BENDA, 2006.

¹⁵ Vö. Ö. KOVÁCS, 2003. 181–183.

szerveződött az a kutatócsoport is a Münchner Institut für Deutsche Philologie keretén belül, amely mintegy 130 éves időszakon belül kívánta tanulmányozni a német irodalom társadalomtörténetét. Ez idő tájt több olyan (egykötetes vagy sokkötetes) összefoglalás is született, amely az egész német irodalom folyamatát kifejezetten társadalomtörténeti megközelítéssel kívánta leírni.¹⁶ A cél az volt, hogy az irodalom és a társadalom alakulástörténete között jelentőségteli kapcsolatokat lehessen kimutatni. A müncheni kutatócsoport vállalkozása erős elméleti megalapozásával bizonyosan eltért a többi kísérlettől. Első tanulmánykötetük tematikáját áttanulmányozva azt tapasztalhatjuk, hogy többféle módszertan és elemzési metódus párhuzamos fönntartásával kísérleteztek: találunk itt dolgozatot az orvoslás történetének és az irodalomnak az egymásra vonatkoztatásáról, a kriminalitás szépirodalmi és sajtótörténeti jelentkezéséről, a lektűrök befogadásának társadalmi bázisáról vagy éppen az otthoni szavalás irodalomközvetítő szerepéről.¹⁷ Jörg Schönert 1985-ben írt dolgozata, amelyet a szerző 2007-es tanulmánykötetében is újraközölt, ezt az elméleti sokszínűséget igyekezett egységesíteni, s a társadalomtörténeti kutatások elméleti kereteinek leírását az újragondolás igényével összegezte: amellet foglalt állást, hogy az irodalom társadalomtörténeti szemléletét korábban erősen befolyásoló Siegfried J. Schmidt „empirikus irodalomtudományi” modellje mellett a rendszerelméletnek, méghozzá a Talcott Parsons nevéhez kapcsolt változatnak a figyelembe vétele lehetne gyümölcsöző.¹⁸ A kutatócsoport közös elméleti alapvetésének kidolgozását aztán valóban ilyen alapokon végezték el.¹⁹ Ebből a kiindulásból logikusan következett, hogy a későbbi kutatások – még ha már nem is ennek a kutatócsoportnak a keretei között – ebbe az irányba haladtak tovább: a nyolcvanas években indult Hansers Sozialgeschichte der deutschen Literatur 1996-ban megjelent, Edward McInnes és Gerhard Plumpe szerkesztette kötete a luhmanni rendszerelmélet keretei között próbálta meg értelmezni a 19. század második felének német irodalmát – s ezzel saját körén belül fel is számolta a sorozat korábbi kötetének társadalomtörténeti paradigmáját, ahogyan ezt az IASL-ben az erről az összefoglalásról közölt kritika pontosan észlelte is.²⁰ Ez a folyamat jól mutatja, hogy a germanisztikában a hetvenes években koncipiált társadalomtörténeti kutatások lendülete éppen akkorra tört meg, amikor már a Sozialgeschichte eredeti elméleti kiindulópontjai is erősen megkérdőjeleződtek. A társadalomtörténet alapkonceptióját megkérdőjelező vita ugyanis nem hagyta érintetlenül az irodalom társadalomtörténeti taglalásának alapelveit sem. Ennek az érzékeléséről tanúskodik a rendszerelmélet irányába történő tájékozódás, amely azonban átütő, innovatív értelmezői sikert nem ért el. Igaz, részben ennek köszönhető, hogy a kutatási irány nem halt el teljesen, ám a továbbra is létező publikációs fórumok szemlélete az utóbbi évtizedben már nem a rendszerelmélet igézetében alakult át. A mai napig fennálló IASL tartalmi átfarmálódása legalábbis azt mutatja, hogy egyre inkább a kultúratudományi megközelítésben oldódik föl a korábbi társadalom-

¹⁶ Ezeknek a vállalkozásoknak némelyike kifejezetten „társadalomtörténetként” határozta meg magát, mint például a Hansers Sozialgeschichte könyvsorozata; az ide vonható összefoglalások bibliográfia adatait lásd SCHÖNERT, 2007. 18–19.

¹⁷ HÄNTZSCHEL – ORMROD – RENNEN, 1985. Vö. a Renate von Heydebrand előszavában megfogalmazott célkitűzésekkel: VII–IX.

¹⁸ Vö. SCHÖNERT, 2007. 9–12.

¹⁹ HEYDEBRAND – PFAU – SCHÖNERT, 1988.

²⁰ Erre lásd – a luhmanni rendszerelmélet magyar irodalmi anyagra történő alkalmazását megkísérlő – Szajbély Mihály összegzését: SZAJBÉLY, 2005. 14–17.

történeti megközelítés.²¹ A néhány évtizede még rendkívül hatékornak látszó, német kutatás lényegében szétfoszlott, s úgy adta át a helyét – egy viszonylag rövid rendszerelméleti kitérő után – a kultúratudományi orientációnak, hogy nem volt képes – megszüntetve-megőrizve a korábbi célokat – újradefiniálni magát.

Ha tehát jelenleg egy irodalomtörténeti monográfia a társadalomtörténeti megközelítést tűzi ki céljául, komoly dilemma elé kerül. A magyar tudományosság tradíciójának megfelelően ugyan a társadalomtörténet fogalmát nyilván a hazai gyűjtőfogalom értelmében célszerű értenie, ezen belül azonban nem tekinthet el a nemzetközi folyamatoktól sem. Ilyenformán aligha remélhet elméleti-módszertani támaszt, esetleg adaptálható mintát a magukat szintén társadalomtörténetként (Sozialgeschichte) meghatározó, korábbi kutatásoktól, vagy ha mégis egy ilyen, mechanikusabb adaptációra vállalkozik, óhatatlanul avíttasnak fog hatni. Az újragondolt Csokonai-biográfia éppen ezért nem is a Sozialgeschichte irányából kíván tárgyhöz közeledni – még akkor sem, ha igyekszik sokat tanulni ennek a megközelítésnek az irodalomtörténeti alkalmazásából –, hanem a mikrotörténet szemléletét igyekszik hasznosítani.

Nem azért, mintha itt kész, adaptálható modelleket találhatnánk.²² Már csak azért sem remélhetünk ilyet, mert eredendően nem is a biográfia a mikrotörténet igazi terepe.²³ Mi több, a tágon felfogott mikrotörténet számára eddig nem nagyon bizonyult érdekesnek olyan író életpályája sem, akinek nemzeti klasszikus rangja igazából soha nem volt kétséges utóélete során. A szűkebben a mikrotörténet alapítókönyveihez tartozó monográfiák²⁴ ugyanis újdonságukat részben abból nyerték, hogy egy, korábban tüzetes földolgozásra nem vagy alig érdemesített forráscsoporton demonstrálták a módszer szemléleti újdonságát, vagyis a metodológiai innováció bizonyos periférikusnak tűnő témák emancipálásával is együttjárt – ez ráadásul összefüggött azzal is, hogy a mikrotörténet különös érzékenységgel viseltetett a társadalom periferiájára szorítottak és elnyomottak iránt.²⁵ Egy Csokonai-életrajz ilyesmire pedig nem alkalmas: egyrészt azért, mert Csokonai személye nem igényel ilyen emancipatorikus beállítódást – inkább az eddigi életrajzok részben ideológiai szempontú, plebejus irányultságát kell kritikailag végiggondolni²⁶ –, másrészt pedig maga a biográfia sem írható meg tematikus újdonságként. Ez persze éppen a vállalkozás egyik nagy lehető-

²¹ Az IASL kérdésirányainak a módosulását jól mutatják az újabb számok súlyponti témái: Ideenzirkulation und Buchmarkt (27. Bd., 2002, 1. Heft); Reiseliteratur (28. Bd., 2003, 2. Heft); Literatur und Kriminalität (28. Bd., 2003, 2. Heft); Literatur und Medizin (29. Bd., 2004, 1. Heft); Themenheft: Soziologie der literarischen Übersetzung (29. Bd., 2004, 2. Heft); Kategorien der Literaturwissenschaft (30. Bd., 2005, 2. Heft); Recht und Literatur um 1800 (31. Bd., 2006, 1. Heft); ennek folytatása: 31. Bd., 2006, 2. Heft.

²² A mikrotörténet státuszának és újdonságának túlértékelését elkerülendő, érdemes persze arra is emlékeztetni, hogy az egyik legutóbbi, igen gondolatgazdag összefoglalásban ezt az irányzatot a „kultúrtörténet” 1970-es évektől bekövetkezett megújulása integráns részeként mutatja be Peter Burke; Burke számára ilyenformán a mikrotörténetnek nincs kitüntetett pozíciója. A könyv választott fókusza szempontjából ez az értelmezés komoly meggyőző erővel rendelkezik: BURKE, 2005. 66–70.

²³ Erre figyelmeztetett: REVEL, [2000]. 68. Ezen a ponton azonban érdemes arra felhívni a figyelmet, hogy Gyáni Gábor egy kritikájában Kövér György Losonczy Gézáról írott életrajzát nevezte „mikrotörténeti biográfiának”: GYÁNI, 1999. 388.

²⁴ Erről lásd bővebben Szijártó M. István historiográfiai összefoglalását: SZIJÁRTÓ, 2003. 494–505.

²⁵ Ezt hangsúlyozza: SZIJÁRTÓ, 2003. 506.

²⁶ Ebből a szempontból különösen figyelemre méltó, hogy az 1960-as években szinte egyeduralkodónak tekinthető beállítással szemben, miszerint Csokonai valamiféle plebejus, kvázi-

sége is, hiszen ilyenformán egy újfajta módszertani kiindulás alapján, a korábbi életrajzi konstrukciókkal összemérhető módon juthatunk el egy más hangsúlyokra épített biográfiához.

Ehhez pedig a szélesebben értelmezett, tehát nem kizárólag az olasz történetírás idesorolható műveire (microstoria) értett²⁷ mikrotörténeti szakirodalom legfontosabb szemléleti újításai jelenthetnek támaszt, noha bizonyos, hogy az ezeket a szempontokat felhasználni kívánó írói biográfia mégsem lehet képes tisztán mikrotörténetiként meghatározni saját magát. És nem csupán azért, mert a nemzetközi (elsősorban olasz, francia vagy német) példákat anyaga sajátosságai miatt nem képes maradéktalanul követni, s nem is csak azért, mert az a hazai historiográfiai tradíció,²⁸ amelyhez kapcsolódhat, meglehetősen töredékes még. Bármennyire hiányzik is a mikrotörténelemből a tudományos iskolák módszertani rigorozitása, mégiscsak vannak olyan általános jegyek, amelyek összekötik az idesorolható munkákat.²⁹ A feltétlenül ösztönzésnek tekinthető alapelveket éppen ezért érdemes számbavenni. A léptékváltás problémája³⁰ például bizonyosan a leglényegesebb kérdések egyike. Ez döntő különbséget jelent a Sozialgeschichte korábbi paradigmájához képest, hiszen az oda sorolható vizsgálatok bevallottan hosszú irodalomtörténeti folyamatok strukturális értelmezésére vállalkoztak, s ebben vélték megtalálni saját, legfontosabb szemléleti újdonságukat.³¹ Az egyetlen személy életrajzára leszűkített érdeklődés alapjaiban számolja fel a totális leírás ambícióját: a vizsgált tematika határainak másféle, szűkebbre vont kijelöléséből – amely természetesen többé-kevésbé eleve megegyezik a korábbi Csokonai-biográfiák térreumával – az is következik, hogy a Csokonai-életpályát a környező társadalmi közeg és a személyiség interakciójában, illetve mindezeknek az identitás – ez esetben mondhatjuk úgy is: a költői öntudat – kialakulására tett hatásában szeretnénk megragadni.³² Ezért lehet igen ösztönző a mikrotörténelemnek az egyediséget az általánosító tendenciákkal szemben előnyben részesítő karaktere, mondhatni, a „kivételesen átlagos” személyiség megragadásának óhaja,³³ amely különösen sokat segíthet Csokonai esetében a szabálytalanságoknak, a normákkal való szembehelyezkedés szituációinak az elemzésében. Csokonai speciális kanonikus helyzete azonban még inkább láthatóvá teszi a mikrotörténet-írás egyik legfeltűnőbb, bár jelentőségéhez képest ritkán explicált problémáját, nevezetesen a reprezentativitás igazából soha föl nem adott igényét. A mikrotörténetírás ugyanis – minden elméleti megfontolása ellenére – a totális történelem eszméjének földadásával egyidőben mégsem mondott le a tör-

forradalmár lenne, Sinkó Ervin foglalt igen határozottan állást; a Tempeffőiről szóló elemzésében Csokonainak a kulturálatlanság, a barbárság elleni pozícióját véli a legfontosabbnak (SINKÓ, 1965. 79–88.). Ez a nagyon finom megfigyelés, amely egyébként a Csokonai-szakirodalom periferiáján maradt jó darabig, feltűnő módon egybeesik Sándor István 1945-ös könyvének szemléletével (SÁNDOR, 1945.), noha ezt a művet Sinkó bizonyosan nem ismerte, mert egykorúan a monográfia nem is került könyvárusi forgalomba, példányait a szerző őrizte meg.

²⁷ A különbségtételre lásd SZIJÁRTÓ, 2003. 499–505.

²⁸ Erről bővebben lásd SZIJÁRTÓ, 2003. 509–510.

²⁹ A mikrotörténelem szemléleti újdonságainak összegzésére lásd LEVI, 2000., illetve SZIJÁRTÓ, 2003. 505–509.

³⁰ Erről lásd LEPETIT, [2000].; vö. még SZIJÁRTÓ, 2003. 507–509.

³¹ Ezt a törekvést egyébként Jörg Schönert is erős székszisszel szemlélte, s óvott a túl gyorsan „forradalminak” kikiáltott összegzésektől: SCHÖNERT, 2007. 16–18.

³² Erre ösztönöz Peter Burke figyelmeztetése is, amely szerint a mikrotörténelem egyik legnagyobb módszertani dilemmája éppen a „lokális” és a „globális” közti interakciónak a megragadhatósága: BURKE, 2005. 70.

³³ Erről a sajátosságról lásd LEVI, 2000. 142–144.; vö. még BURKE, 2005. 68.

téneti igazságnak és a történeti igazság igaz leírásának lehetőségéről, csupán mindezt saját módszertana által véli elérhetőnek.³⁴ Némileg álságos lenne úgy tekinteni a – valóban felszabadító hatású – mikrotörténetírást, mint amely mindenféle polemikusan él, vagy az eddigi megközelítések leváltásának szándéka nélkül teszi meg módszertani ajánlatait. Ez pedig különösen elgondolkodtató lehet jelen esetben, hiszen amikor Csokonai alakját kívánjuk megragadni, akkor a magyar irodalomtörténet kánoni figuráinak egyikét tüntetjük ki figyelmünkkel. Aligha véletlen, hogy az osztrák történetírás egyik klasszikus teljesítménye, a mikrotörténeti közelítést számos ponton megelőlegező Otto Brunner-monográfia egy olyan író, Wolf Helmhards von Hohberg kapcsán adott körképet a 17. századi nemesi földbirtokosok életformájáról, aki nem tartozott a német nyelvű irodalmak legfontosabb, kánonikus szerzőihez, s szakirodalmi ismertségét is jórészt ennek a feldolgozásnak köszönheti.³⁵ Mivel azonban Csokonai esetében nem egy fölfedezésre váró, ismeretlen életpálya értelmezéséről van szó, gyökeresen más kiindulópontot – és persze célképzetet – igényel a biográfia megírása. Amikor ugyanis Csokonai életének mikrotörténeti léptékű dimenzióit szeretnénk feltárni, kísérletünknek komoly tétje van a magyar irodalomtörténet tágabb folyamatainak értelmezése szempontjából is, azaz ebben az esetben a mikrotörténeti lépték megteremtése óhatatlanul makrotörténeti dimenziókhoz mérődik hozzá, bizonyos esetekben nyilván polemikusan. Még akkor is, ha az általánosítás vagy kiterjesztés eszközével – éppen a párhuzamos életpályák hasonló szempontrendszerű feldolgozásának hiánya miatt – célszerű igencsak óvatosan bánni.

Ezzel a választással az is együttjár, hogy a munka elméleti kiindulását tekintve egy olyan irodalomfelfogást implikál, amely elsősorban a bizonyos történeti periódusban irodalomnak tekintett szövegtípusok kontextuális megközelítésében érdekelt. Ebben a munkában tehát a biográfia nem elsősorban a műértelmezés terepe és közege. Az életrajz centrumában álló személyiséget – ezúttal a magyar irodalom egyik legjelentősebb költőjét – tehát nem önmagában álló, önkörén belül magyarázandó vagy igazolandó, zárt egységként kívánom megragadni, hanem elsősorban a környezetével való társadalmi interakcióiban: ezért is lesz különösen fontos a család és az összes olyan közösség, amellyel élete során Csoko-

³⁴ Ezt Giovanni Levi kapcsán árnyaltan elemezte: SIMON, 2006.

³⁵ Brunner az előszóban így fogalmazza meg könyvének célját, értelemszerűen még nem mikrotörténetiként, hanem szociológiaiként határozva meg azt: „Nicht das Geschaffene, Geisteswerke und Sozialformen, die Objekte der einschlägigen historischen Fachwissenschaften sind, sondern der lebendige Mensch als schöpferische Kraft in seinen gesellschaftlichen Zusammenhängen unter den Bedingungen seiner Zeit ist Gegenstand unserer Untersuchung. In diesem Sinne könnte die Absicht dieses historischen Buches als soziologisch bezeichnet werden.” (BRUNNER, 1949. 9–10.) Módszertanilag is figyelemre méltó, hogy a szerző az első fejezetben köztörténeti áttekintést ad, s ebbe szövi bele a család leszármazásáról ismeretes adatokat is, valamint mindazt a keveset, amit Hohberg életéről tudni lehet. Számol a genealógiai kapcsolatokkal, a vallási hovatartozás jelentőségével, a birtok nagyságával, a házasságkötés következményeivel (így a feleség származásával). Rögzíti azt is: „Wir besitzen, abgesehen von den Mitteilungen Georg Serpils, kein von ihm selbst stammendes Zeugnis über Hochbergs Persönlichkeit und Leben. Sein Nachlaß? ist verschollen, ein Briefwechsel ist bisher nicht bekannt geworden. Die wenigen Schriftstücke von seiner Hand haben durchaus amtlichen, geschäftlichen Inhalt.” (BRUNNER, 1949. 57.) Éppen ezért Brunner Hohberg irodalmi műveit, a túlnyomórészt latin és német verses szövegeket kezeli fólhasználható, a közösségi mentalitás megismerésére alkalmas forrásként. Az elemzés során éppen ezért kontextusokat keres, erről árulkodnak fejezetcímei is: II. Ethos und Bildungswelt des europäischen Adels (BRUNNER, 1949. 61–138.); III. Der Dichter: Umwelt und geschichtliche Grundlagen (ezen belül: Das Geistesleben des niederösterreichischen Adels – BRUNNER, 1949. 139–176.; Freundenkreis und geistige Einwirkungen – BRUNNER, 1949. 177–193.; Hohbergs Dichtung – BRUNNER, 1949. 193–236.) Ezután jön a szövegek elemzése, majd a zárófejezet: V. Der Untergang der Adelswelt (BRUNNER, 1949. 313–339.)

nai kapcsolatba lépett. Ennek a törekvésnek is megvannak persze a maga veszélyei: leginkább egy olyasféle determinizmus, amely Csokonai pályájának alakulását úgy interpretálná, hogy a költő a krízishelyzetekben folyton a közvetlen környezet hatására hozza meg döntéseit. Még akár egy ilyen, végtelenségében nyilván túlzó felfogásnak is lenne persze tudománytörténeti jelentősége, hiszen látns polémiaként egy olyan szakirodalmi tradícióval szegül szembe, amely Csokonai öntörvényűségét hangsúlyozta, s ezáltal a költőt mintegy önmagával magyarázandó zseniként fogta föl; mindazonáltal ez a véglet nem lenne túl gyümölcsöző tárgyunk szempontjából. A Csokonai pályájához hozzárendelendő társadalmi és mikroközösségi kontextusok aligha ilyenformán kezelendők.

A megcélzott biográfia-típus tehát módszertanilag, elméleti implikációt tekintve is jelentősen eltér az életrajz klasszikus gyökerű, s egészen az utóbbi időkig meghatározó modelljétől; jelentőségét az 1980-as években fellendülő, a társadalomtörténeti iskolától befolyásolt biográfia-kutatás ismerte fel, azzal együtt egyébként, hogy az ilyen jellegű életrajzok tárgyául nem feltétlenül közismert, korábban is kutatásra érdemesített személyiségeket választott, mi több, a kollektív biográfia lehetőségét is hangsúlyozta.³⁶ A vizsgálat Csokonaira alkalmazása tehát bizonyos mértékig szokatlan ebben a kutatási tradícióban; mindazonáltal úgy vélem, az atipikus témaválasztás segítségével nemcsak számos új összefüggésre bukkanhatunk a többnyire jól ismertnek tételezett, s ezért csak ritkán problematizált Csokonai-életrajzban, hanem a társadalomtörténeti tanulságokra kíváncsi biográfiai kutatások teherbírását is alaposabban próbára tehetjük, ha a körvonalazott módszertant egy ilyen, közismertnek számító személyiség pályájára alkalmazzuk.

Az előzményeket tekintve Csokonai esetében a regényszerűen, irodalmi igénnyel megírt életrajzoknak is komoly tradíciója van, gondoljunk csak Balassa József, Mészöly Gedeon és Kiss Tamás könyveire,³⁷ amelyekhez a halálozás két-századik évfordulóján Bálint Péter és Juhani Nagy János művei csatlakoztak.³⁸ Ez a jelenség nyilván azzal függ össze, hogy miközben a Csokonai-életrajz eseményeinek egy része eleve nem adatolható, az egyes történések lélektani jellegű magyarázata komoly vonzerőt jelent, s ez szinte csábít a fikcionáló mechanizmusok révén megvalósítható, egységes személyiségkép fölrajzolására. Az ilyen módon elkészült életrajzi konstrukciók – hiába közelítenek inkább szépirodalmi szövegtípusokhoz – öntudattal vallják magukat Csokonai-életrajznak, mint ahogyan például Móricz Zsigmond is azt mondta saját, a visszaütés miatt megsemmisített Csokonai-drámájáról 1913-ban: „Igaz: egy új Csokonai van a darabomban. Nem holmi romantikus színdarabot eskábáltam össze, de egy új, bátor Csokonai-életrajzot írtam.”³⁹ Mocsár Gábor pedig – miközben esszéjét írt a nagyváradi temetésről – folyamatosan egy megírandó Csokonai-dráma epizódjairól beszélt, s ennek következtében egy tragédia műfaji kódjai szerint vázolta fel az életrajz – szerinte meghatározó – fázisait.⁴⁰ Hasonló példa Szabó Magdát – Csokonai-drámájának

³⁶ A kutatástörténeti előzményekről és ezek szemléleti, módszertani kérdéseiről lásd GESTRICH, 1988. 5–9. Érdekes kísérlet a Michel Vovelle szerkesztette tanulmánykötet is, amely egy kor-szak – ez esetben: a felvilágosodás korszaka – jellegzetes társadalmi típusairól adott áttekin-tést, nem egyének, hanem a társadalomban betöltött és betölthető szerepek szintjén: VOVELLE, 1998. A szerkesztő fogalmazta bevezetőt lásd 7–41.

³⁷ Ezek jelentőségéről és befolyásáról röviden megemlékezik: HERMANN, 2007. 181–182.

³⁸ BÁLINT, 2007.; JUHANI NAGY, 2007.

³⁹ A Világ 1913. november 7-i számában megjelent cikket lásd ADY, 246–248. Az idézet: 248.

⁴⁰ MOCsÁR, 1973.

előkészületeiről beszámoló esszéje⁴¹ ezt a lendületet mutatja, az eddig elrejtett, s csak egyféleképpen felfogható igazság föltárásának indulatát. Nem alaptalan tehát az a kérdés: mennyire lehet és szabad irodalmi műnemekhez közelíteni egy ilyen biográfiát?

Az első válasz természetesen – szinte reflexszerűen – az lehet, hogy bár lehet, aligha szabad. Ám bizonyosan nem lehet a tudományosság határait szilárdnak tételezni, s elhatárolni magunkat mindennemű irodalmi előkép hatásától. Hayden White metahistorikus konstrukciókról⁴² adott leírása az irodalomtörténeti monográfiák kapcsán is komoly tanulságokat hordoz – s arról sem szabad megfeledkeznünk, hogy éppen a mikrotörténet egyik legismertebb személyisége, Natalie Zemon Davis beszélt arról egyik esszéjében, hogy a Martin Guerre-történet számára először egy filmforgatókönyv alapja volt, s a Daniel Vigne rendezte film (*Le Retour de Martin Guerre*) készítése során végzett történész-szakértői munkájával szoros összefüggésben készült el nevezetes könyve, amely ma már a mikrotörténet egyik reprezentatív művének számít.⁴³ Nincs tehát áthidalhatatlan távolság a mikrotörténet és a szépirodalmi fikció között, annál is kevésbé, mert az egyéni sorsokra vagy a kisközösség világára irányuló történeti érdeklődés a könnyebb átéltetőség miatt egyszerűbben játszható át irodalmi műfajokba vagy egyéb, dramatizált feldolgozásokba, mint egy totalizáló történeti képet felrajzoló tudományos munka. Ráadásul a biográfia, mivel eleve narratív természetű műfaj, nem tud teljesen eloldozódni az irodalmi műnemek tradícióitól, annál is kevésbé, mert tárgya ez esetben éppen egy író. Mindazonáltal a továbbiakban mégis egy másik, legalább szándékát tekintve nem irodalmias biográfia-típus kialakítására teszek kísérletet, s ennek megfelelően a választott alapelvek is másféle referenciákat fognak követni: egy olyan megközelítés kereteihez igazodom, amely Csokonait – úgy is mint költőt – társadalmi jelenségként kívánja interpretálni.

Ehhez a törekvéshez jó alapot ad az igencsak gazdag Csokonai-szakirodalom, amelynek legnagyobb eredménye az utóbbi évtizedekben minden bizonnyal a kritikai kiadás befejezése, illetve az ezzel párhuzamosan kibontakozó, poétikai-világképi érdekű értelmezések (Bíró Ferenc, Debreczeni Attila) monografikus vagy kvázi-monografikus megszületése.⁴⁴ Ez az átformálódó Csokonai-kép nemcsak lehetővé teszi, hanem igényli is, hogy a költő biográfiájának bizonyos elemeit is újragondoljuk – hiszen igencsak feltűnő, hogy miközben az előbb említett nagy koncepciók az alapokig lehatolva gondolták újra Csokonai életművének poétikai karakterét, az életrajzi anyagfeltárások és értelmezések nem követték ezt a megújulást. Ennek következtében pedig mindmáig sok esetben inkább a korábbi, néhol kifejezetten romantikus eredetű legendák uralják a Csokonai-életrajznak a műértelmezésekhez aktuálisan hozzákapcsolt részleteit, nemcsak a közgondolkodásban, hanem az irodalomtörténeti összefoglalásokban is.

Persze nem csupán emiatt érdemes éppen Csokonai kapcsán újragondolni az írói biográfiák módszertanát. Indokolja ezt az is, hogy Csokonaitól és Csokonairól ehhez a munkához különösen gazdag és jól kiaknázható anyagot találhatunk. Mielőtt azonban a konkrét elemzésekhez hozzáfognánk, mindenképpen tisztáznunk kell, milyen tudománytörténeti keretfeltételek között tartjuk elképzelhetőnek egy ilyen biográfia megírását. Annál is inkább, mert hiszen a biográ-

⁴¹ SZABÓ, 1984.

⁴² White felfogásáról és a erről kialakult vitákról lásd GYÁNI, 2000. 48–70.

⁴³ ZEMON DAVIS, 1998. 69–70.; a szerző monográfiája magyarul is hozzáférhető, s ennek a könyvnek az előszava is utal röviden erre a keletkezéstörténetre: ZEMON DAVIS, 1999. 5–7.

⁴⁴ BÍRÓ, 1994. 399–437.; DEBRECZENI, 1993.

fia nemhogy új műfaj lenne, hanem kifejezetten alapító jellegű szövegtípusnak számít, a történetírásban éppúgy, mint az irodalomtörténetben. A számunkra fontos sajátosságok – úgy is, mint egykor jelenvolt vagy éppen lappangó lehetőségek – pedig csakis egy történeti jellegű visszatekintés révén tárulhatnak föl.

*

Irodalomtörténet és társadalomtörténet kiaknázható, közös lehetőségei igen természetesen mutatkoznak meg az életrajz műfajában, amely tudományos műfajként – létrejöttében és differenciálódásában is – mindkét terület számára egyaránt fontos. Ha a biográfia geneziséét nézzük, ez az egymásra utaltság még nyilvánvalóbb. A biográfia műfajának kialakulása ugyanis nem volt független az írásbeli hagyomány kezelésének alapvető eljárásaitól. Az antik (görög és római) írásbeliség ugyanis nemcsak szövegeket hagyományozott az utókorra, hanem a szövegekkel való bánásmód általános eljárásait is kialakította: ez a filológiának nevezett tudomány eredendően magában foglalta a szövegek értelmezésének alapvető módszereit is. Az antik irodalmi szövegek hagyományozódásának a története azt mutatja, hogy a filológia szoros egymásrautaltságban létezett a kanonizációval: a klasszikus ókorból származó művek ugyanis – majdnem kivétel nélkül – másolatokban maradtak ránk, ráadásul a legrégebbi fennmaradt másolatok is többnyire több korszakkal későbbiek, mint a művek keletkezése.⁴⁵ Egy szöveg tehát akkor maradhatott fenn jó eséllyel, ha kiterjedt másolási tradíciót mondhatott magáénak – az az antik filológiai hagyomány pedig, amelyet az ókor legendás könyvtáráról „alexandriai filológiának” is szokás nevezni, a másolást rögtön összekapcsolta a kommentálás műveleteivel is. A kommentárok kiterjedhettek a másolásból adódó eltérések regisztrálásán túl az eredetinek vélt grammatikai-retorikai szerkezeteket helyreállítani kívánó interpolációkra éppúgy, mint a szövegeket valamilyen szempontból magyarázni óhajtó glosszákra is.⁴⁶ A kommentálás célja az volt, hogy megkönnyítse a szöveg megközelítését az olvasó számára. A magyarázat szándéka pedig összekapcsolódott a szerzőség elvével: egy szöveg legitimitását az biztosította, ha meg lehetett nevezni a szerzőjét. Ez több esetben azonban nem a szöveget létrehozó személy kilétének egyszerű megőrzését jelentette, hanem a névadás aktusával volt azonos. A név megléte pedig szinte természetesen módon vezetett el a szerző életrajzána megkonstruálásához is – sok esetben mindmáig ez a narratíva az egyetlen támpont bizonyos antik auktorokról, gondoljunk például Homérosz és Szapphó esetére,⁴⁷ akikről semmi egyéb forrásunk nincs a nevükön és a nevekhez kapcsolt művekből elvont, legendás és fiktív életrajzokon kívül.

Az irodalomról való gondolkodás egyik formája illetéknéppen természetes módon lett az életrajzokban való megjelenítés. Szent Jeromos *De viris illustribus* című munkája például a keresztény írók biográfiáját tartalmazta, azzal a céllal, hogy a pogány írásbeliséggel a keresztényt állíthassa szembe. Az írásbeliség múltjának ebben a formában való megfogalmazása a középkoron is végighúzódik.⁴⁸ Az életrajz kiemelt értelmezői szerepének antik tradícióját aztán a huma-

⁴⁵ Ezekről a problémákról összefoglalólag: WEST, 1999. 9–36.

⁴⁶ Minderről más összefüggésben, bővebben: ASSMANN, 1995.; vö. még SZILÁGYI, 2000.

⁴⁷ Szapphóra lásd NÉMETH, 1990. 172–181.

⁴⁸ TARNAI, 2004. 23.

nizmus újította fel és terjesztette ki: Janus Pannonius mestere, Guarino például úgy összegezte mindezt általános elvként 1455-ben, hogy a „szerzők műveinek magyarázatában a leginkább három dolgot szokás előrebocsátani: a szerző életét, a mű címét, végül a mű részeinek számát és elrendezését”.⁴⁹ A szerző életrajza ilyen módon tehát része lett az accessus humanista műfajának: az accessus a szerzői név köré épített életmű megközelítését oly módon kívánta megkönnyíteni, hogy az életrajz elmondásával adott bevezetést a művek olvasásába.⁵⁰

Mindez szorosan kapcsolódott ahhoz a problémához is, hogy vajon ki lehet méltó arra, hogy biográfiát vagy éppen biografikus elemeket is tartalmazó laudatiót írjanak róla. A nagy egyéniségek humanista kultuszában már kezdetben megjelent az irodalmi működésük révén hírnevet szerzett személyek méltatása (gondoljunk csak Petrarca kivételes fogadtatására, amikor hazalátogatott szülővárosába, Arezzóba), s az életrajzgyűjtemények a 14–15. században fokozatosan kialakították Itáliában azt a szellemi pantheont, amely a tiszteletre leginkább méltó személyeket fogadta be. Mindez kezdetben kifejezetten polemikus szándékot is magában foglalt: a Petrarca által elkezdett, de be nem fejezett *De viris illustribus* kifejezetten a szentek életrajzát tartalmazó *Legenda aurea* ellenpárjának készült, mintegy a világi életben megmutakozó elévülhetetlen érdemek fölmutatásaképpen. Ebben a művében Petrarca az ószövetségi személyeken (például Ádámon) és a görög héroszokon kívül elsősorban a római történelem nagy alakjait szerepeltette – már 1405 körül elkészült azonban Filippo Villani *Liber de civitatis Florentiae famosis civibus* című műve is, amelyben immár a közelmúlt nagyjai bukkannak fel, ráadásul többségében a kultúra, s így többek között az irodalom jelesei, mint például éppen Petrarca vagy Boccaccio.⁵¹ Ez a humanista tradíció, amely Itáliában például Vasari művészéletrajzaiban is megragadható, erőteljesen befolyásolta a később kialakuló, immár nemzeti nyelvű irodalmi szövegek kommentálásának módját is. A magyarországi irodalom kapcsán a humanizmus kevésbé terjeszkedett ugyan ki a Magyar Királyság korábbi írásbeli tradíciójának ápolására – ebben a középkori hazai írásbeliség és a humanizmus közti diszkontinuous viszony is szerepet játszott –, ám a Máttyás korabeli humanisták a jelentős történeti személyiségek kultuszának irodalmi megfogalmazására komoly kísérleteket tettek, mint például Galeotto Marzio a Máttyás-életrajzban. A későbbiek során aztán éppen a 15. századi magyarországi humanizmus legnagyobb alakjának, Janus Pannoniusnak a szöveghagyománya és kommentálása mutatja az irodalmi életrajzok meghonosodásának hazai folyamatát. A művészekről vagy – szűkebben – az írókról szóló életrajzok mint kommentárok aztán a nemzeti irodalomtörténet-írás műfajai között is kiemelt helyet kaptak, először latin nyelven, majd egyre inkább magyarul is – jó darabig azonban csak úgy, mint az életmű szöveggörpusztát kísérő tanulmány. Újdonságot itt az életrajzokból összeálló lexikonok megjelenése jelentett, először a református Bod Péter magyar nyelvű munkája, a *Magyar Athenas* (1767), majd a piarista szerzetes Horányi Elek latin nyelvű műve, a *Memoria Hungarorum* (1775). A magyar irodalomtörténetben pedig – hogy immár közvetlen tárgyunkhoz is érintésnyi közelségbe kerüljünk – Domby Márton 1817-es Csokonai-életrajza⁵² jelzi az újabb fordulópontot. Ez az első, önálló kötetként megjelenő írói biográfia, amely mögött immár nem állt ott az életmű referenciapontként – legalábbis abban az értelemben

⁴⁹ Idézi: JANKOVITS, 1998. 25.

⁵⁰ Vö. még JANKOVITS, 2002. 15–20.

⁵¹ A fentebbi gondolatmenet adataiban is a következő tanulmányt követte: KLANICZAY, 1985.

⁵² Újabb kiadása: DOMBY, 1955.

nem, hogy életrajz és életmű ugyanazon tomusz részeként jelent volna meg, bár Domby is elengedhetetlennek vélte még Csokonai néhány, addig ki nem adott zsengéjének közzétételét, s erre az eljárására reflektált is a bevezetőjében.⁵³

Domby Márton könyve a biográfiát nem az életrajz okadatolt, szigorú föltárásnak műveleteként fogta föl. Domby életrajza legalább annyira – de az is lehet, hogy elsősorban – kultikus cselekedet, híven a – talán csak öntudatlanul – követett humanista tradícióhoz. A könyv ugyanis egészében annak kifejtéseként is felfogható, hogy a könyv tárgyául választott költő, Csokonai Vitéz Mihály – költői teljesítménye miatt – méltó a kultikus jellegű tiszteletre is. Ennek a beállítódásnak az újdonsága nem annyira a bizonyításhoz felhasznált retorikai apparátusban rejlik – ennek előzményei a humanista tradícióban is felbukkantak már –, hanem abban, hogy mindez egy alapvetően nemzeti nyelvű irodalmiságban gondolkozó, alig egy évtizeddel korábban elhunyt, magyar költőre applikáltatik. Ezzel a kezdeményezésével Domby a 19. századi nemzeti irodalomtörténetírás egyik fontos, máig elevennek nevezhető, bár ritkán explikált tradícióját előlegezte meg: az önálló monográfiára érdemesített írók életrajzának elkészítése nagyon sok esetben a személyiség kultikus tiszteletének formáival is érintkezik. Ez a sajátosság még akkor is komoly előzménynek mutatja Domby – alapvetően azért nem túlságosan nagy igényű⁵⁴ – munkáját, hogyha a 19. század későbbi nagy irodalomtörténeti monográfiái (például Toldy Ferenc Kazinczy-könyve, Gyulai Katona Józsefről és Vörösmartyról szóló munkái) módszertanukat tekintve jóval szakszerűbbek is, és nem is kívánnak kapcsolódni Dombyhoz. A kultikus tisztelet ezekben a klasszikus 19. századi nagymonográfiákban egyébként nem a művek alapszerkezetében vagy a megközelítési módban mutatkozik meg, hanem leginkább a megfogalmazás retorizáltságában, illetve a tárgyalásra érdemesített vagy éppen a tárgyalásból kihagyott, a biográfia tárgyát esetleg dehonosztáló életrajzi mozzanatok kezelésében. Ez aligha független attól, hogy az irodalmi klasszikussá avatás nem nélkülözte az erkölcsi mozzanatokat sem: a nemzeti kánonba való bekerülésnek alapfeltétele volt (s bizonyos megszorításokkal mindmáig az is maradt), hogy a kiválasztott író rendelkezzen a morális példakép tulajdonságaival – illetve, ha valamilyen okból ennek bizonyos életrajzi adatok ellentmondtak volna, akkor a biográfia megalkotásakor az életrajzi narratívából ezeket ki kellett iktatni.

Mivel nálunk jóval több irodalomtörténeti monográfia készült, illetve készül, mint történeti biográfia, a kellő számú, megfelelő példa hiánya is akadályozhatja a társadalomtörténeti szempontok határozottabb beépülését az irodalomtörténeti életrajzokba. Azonban az irodalomtörténetírásnak is vannak sajátos tanulságai a történetírás számára. Az irodalomtörténetírás módszertana ugyanis – nem teljesen érintetlenül a kultikus irodalomértés hagyományától – hajlamos önértéket tulajdonítani minden olyan adatnak, valamint dokumentumnak, amely a kiválasztott íróval kapcsolatba hozható. Ez igazán látványosan a 19–20. század fordulójának – a pozitivizmustól befolyásolt – időszakában mutatkozott meg az irodalomtörténeti szakfolyóiratokban, ahol is rendkívül sok rövidebb-hosszabb adatközlés látott napvilágot, nagyon gyakran a minimális értelmezés szándéka nélkül. Ennek a mindmáig eleven, nem túl gyakran reflektált módszertani alaphallásnak köszönhetően az írói életművek kiadásának programjába illesztve je-

⁵³ Lásd. bővebben DÁVIDHÁZI, 2004a. 284–291.

⁵⁴ Domby könyvét az irodalomtörténeti szakirodalomban Rohonyi Zoltán értékelte a legtöbbször: ő „a romantikus esztétikai-kritikai gondolkodás jelentős állomásának” tekintette (ROHONYI, 1975. 192–200. Az idézet: 199.)

lenhettek meg olyan, rendkívül fontos és igen sokrétűen kiaknázható történeti források is, mint például a Váczy János gondozta Kazinczy-levelezés 22 kötete vagy éppen olyan gyűjtemények, mint Endrődi Sándor kiadványa.⁵⁵ De említhető az 1961-ben megindított, jelenleg immár 18 kötetre rúgó sorozat, a Magyar Irodalomtörténetírás Forrásai is, amelynek keretében napvilágot látott az egyébként az Endrődi-féle gyűjtést nemcsak kiegészítő, hanem újra is alakító Petőfi-adattár.⁵⁶ Utalhatnánk azonban a szegedi egyetem Keserű Bálint által indított művelődéstörténeti sorozatára is (Adattár a XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmak történetéhez), amely a peregrináció és a koraujkori könyvkultúra kapcsán kiemelkedően fontos dokumentumgyűjtemények sorát tette közzé az 1960-as évektől. A történetírás számos esetben termékenyen kiaknázhatta/kiaknázhatja ezeket a forrásokat – igaz, sok esetben mindmáig inkább csak a lehetősége van meg annak, hogy ezekre a szövegekre valódi társadalomtörténeti elemzés épüljön.⁵⁷

Ha mindezek után immár azt akarjuk meghatározni, hogy az irodalomtörténetírás nézőpontjából milyen relevanciája lehet a társadalomtörténet újabb irányzatainak, akkor hangsúlyoznunk kell: mindez eltérő feladatokat jelent a különböző irodalomtörténeti korszakok vizsgálatakor. Az irodalmi intézményrendszer korabeli állapota, az irodalom közvetítésének eltérő médiumai ugyanis más és más típusú nehézséget jelentenek.⁵⁸ A szokásosan „rég i magyar irodalomnak” nevezett időszak, amely több évszázadnyi, belsőleg is igen tagolt folyamatokat fog össze, aligha tárgyalható egységesen: például a szóbeli, illetve írásbeli hagyományozódás technikái egészen mást jelentenek a könyvnyomtatás megjelenése előtt és után – a medialitás átalakulása egyre inkább kiiktathatatlan szempontnak bizonyul az irodalomtörténeti folyamatok jellemzésekor. Ráadásul folyamatosan számolni kell a latinitásnak és a vulgáris nyelvnek a módosuló, funkcionális jellegű viszonyával is.⁵⁹ A speciális forrásadottságokhoz pedig mindenképpen igazodnia kell a feldolgozásnak – hiszen az egyes írói biográfiák tágabb hatókörének megteremtése úgy érhető el, ha folyamatosan tekintettel vagyunk arra, milyen bázis alapján lehetséges az intézménytörténeti szempontok dinamikus megjelenítése.

Innen nézvést sajátos problémát jelent a 18–19. századi magyar irodalom, az a periódus, amelybe Csokonai pályája is beleillesztendő: ekkor indul meg a magyar irodalom – máig meghatározó – intézményrendszerének a kiépülése. Éppúgy erre a bő évszázadra (durván: a 18. század közepétől a 19. század közepéig tartó periódusra) esik ugyanis a folyóirat-kultúra kialakulása és differenciálódásának kezdete, mint ahogy a magyar nyelvű színjátszás állandósulása és intézményesülése, a nagyszombati jezsuita egyetem állami kézbe kerülése, a Magyar Nemzeti Múzeum megalapítása vagy az az akadémiai mozgalom, amely a Magyar Tudós Társaság létrehozásába torkollott. Egy korábbi eredetű, alapvetően személyi elvű mecénatúra folyamatos fennmaradása mellett ekkor jelentek meg olyan új intézmények is, amelyek lehetővé tehettek más típusú, korábban ilyen formában fel nem merülő értelmiségi, művészi (vagy kvázi-értelmiségi, kvázi-

⁵⁵ ENDRŐDI, 1911.

⁵⁶ KISS, 1987–1992.

⁵⁷ Ez utóbbira talán máig a legjobb példa: VÖRÖS, 1958.; a Kazinczy-levelezés eszme- és mentalitástörténeti fõlhasználására mindmáig meglehetősen társtalan kísérlet: VÖRÖS, 1996.

⁵⁸ Módszertanilag is tanulságos kísérlet a 15–16. századról: VARJAS, 1982.

⁵⁹ A problémákat a középkori irodalmi gondolkodás kapcsán kiválóan exponálja: TARNAI, 1984. A latinitás és magyar nyelvűség 18. századi viszonyáról lásd még a következő tanulmánykötet dolgozatait: BIRÓ, 2005.

művészi) életformákat, kihasználván egy létrejövő, nemzeti szintű és ideológiájú mecenatúra lehetőségét.⁶⁰

Az irodalom intézményesülésének ezen folyamata azonban nyilván csak a kerete lehet mindannak, ami a társadalomtörténet dimenziójából belátható, vagy új módon látható be. Az irodalmi intézményrendszer történeti szociológiai elemzése is a magyar irodalomtörténetírás sürgető feladata lenne. Mindez különösen a '60-as években napvilágot látott akadémiai összefoglaláshoz, a közkeletűen Spenótnak nevezett hat kötethez⁶¹ mérten feltűnő: ez a hatalmas, kollektív vállalkozás, amelyhez hasonló összefogásra azóta egyszer sem került sor a magyar irodalomtudományban, alapkoncepciójában erősen igazodott a marxista formációelmélethez, és az irodalmi folyamatokat osztálykategóriák alkalmazásával kívánta tagolni. Mindez kötetenként eltérő intenzitással és önkénnyel valósult meg, így az egyes kötetek használhatósága és érvényessége is igen eltérő volt, nem is beszélve a népes szerzőgárda által alkotott fejezetek eltérő színvonaláról. Az akadémiai irodalomtörténettel való számvetés egyik lehetséges útja valóban lehetett volna az ideológiai nehezékektől megszabadított történeti szociológiai kategóriák újragondolása és a kapcsolódás a finomabb társadalomtörténeti elemzésekhez – ám a hatkötetes, hiányai ellenére mindmáig érvényesnek tekinthető összefoglalás után nem születtek meg olyan, más vezérelveket követő rendszerezések, amelyek az ott megpendített módszertani kezdeményezések bármelyikét kiteljesítették volna.⁶² Aligha csodálható, hogy ezek után a társadalomtörténeti kiindulás újragondolása is elmaradt.

Az akadémiai irodalomtörténet megírásakor föltáruló nehézségek egyikének fölismeréséből nőttek ki a hazai kritikátörténeti kutatások, amelyek az egyes irodalomtörténeti korszakok irodalomfelfogását kívánták leírni és értelmezni. A Magyar Tudományos Akadémia Irodalomtudományi Intézetében még a '70-es években, Szauder József irányításával kezdődtek el a kritikátörténeti kutatások; Szauder halála után Tarnai Andor irányította a vállalkozást, majd Tarnai elhunytá után Szörényi László vette át ezt a feladatot, utóbb Tverdota Györggyel megosztva. A kutatás eredménye az Irodalomtudomány és kritika című könyvsorozat, amelyben az egyes köteteket Bartók István, Csetri Lajos, Dávidházi Péter, Fenyő István, Kecskeméti Gábor, Kecskés András, Korompay H. János, Németh G. Béla, Szajbély Mihály és Tarnai Andor írták⁶³ – az újabban megindított, egyes kritikusi szemléleteket monografikusan tárgyaló társsorozatban (Klasszikusok) egyelőre még csak Bartók István, Gyapay László és Angyalosi Gergely kötete jelent meg,⁶⁴ a másik alsorozatban (Tanulmányok) pedig a 18. századi historia literariával foglalkozó, többszerzős tanulmánygyűjtemény.⁶⁵ Módszertanilag természetesen itt kötetről kötetre újra kellett definiálni a forrásadottságokhoz igazodó megközelítést, mindazonáltal annyi általánosságban is kijelenthető, hogy ez a

⁶⁰ Az írók választott életformájának és társadalmi kontextusának értelmezési lehetőségeiről sok tanulságot hordozó kísérletek (a német irodalom példáján): FERTIG, 1998.; GRIMM, 1992.

⁶¹ SÖTÉR, 1964–1966.

⁶² Erről lásd bővebben: SZEGEDY-MASZÁK, 2001. A 2007-ben Szegedy-Maszák Mihály főszerkesztésében megjelent, három kötetes irodalomtörténeti tanulmánygyűjteményre emlékeztető, esetleges szerkezete miatt – egyes részletek színvonalassága ellenére is – eleve alkalmatlan arra, hogy ebben az összefüggésben a korábbi akadémiai irodalomtörténetet felváltó munkaként fogjuk föl, bár a jelenlegi magyar irodalomtörténet-írás válságtermékeként kétségkívül egészében is figyelemre méltó: SZEGEDY-MASZÁK, 2007.

⁶³ BARTÓK, 1998.; CSETRI, 1990.; DÁVIDHÁZI, 2004a.; FENYŐ, 1976.; FENYŐ, 1990.; KECSKEMÉTI, 2007.; KECSKÉS, 1991.; KOROMPAY, 1998.; NÉMETH G., 1981.; SZAJBÉLY, 2001.; TARNAI, 1984.

⁶⁴ BARTÓK, 2007.; GYAPAY, 2001.; ANGALOSI, 2007.

⁶⁵ CSÖRSZ – HEGEDŰS – TÜSKÉS, 2006.

vállalkozás, legalábbis eredeti koncepciója szerint, az egyes irodalmi korszakok irodalomfelfogását elsősorban – a 18. századtól kezdve már szinte kizárólagosan – metaszövegeken (retorikákon, kritikákon, elméleti reflexiókon stb.) és irodalmi vitákon keresztül vizsgálta. Ettől voltaképp egyedül a magyar irodalom legkorábbi időszakával foglalkozó monográfia⁶⁶ tért el erőteljesen, a közép-kori magyarországi írásbeliség speciális kutatási nehézségeit változtatván módszer-tani előnnyé. Tarnai Andor az irodalmi gondolkodást még egy általánosabb nyelvhasználati felfogás – történeti rétegzettségében is tagolt – specifikumaként kezelte, nem próbálván meg elszakítani például sem a retorikai oktatástól, sem a rendtörténetektől vagy az oklevélkiadási gyakorlattól. Dávidházi Péter 2004-es Toldy-monográfiája⁶⁷ mindazonáltal már a sorozat koncepcionális újragondolását is jelzi: nem korszakmonográfia ugyanis – még ha annak idején Dávidházi '80-as évekbeli kritikátörténeti előtanulmányai egy egész korszak kritikai normakészletét óhajtották is megragadni⁶⁸ –, hanem egy személy életútja és életműve köré épített, problémacentrikus összefoglalás a nemzeti irodalomtörténet létrejöttének kontextusáról és hatásairól. Dávidházi Péter érdeklődésének a korábbiaktól eltérő fókusa annyiban is megváltoztatta a kritikátörténet korábbi módszer-tanatát, hogy a szerző figyelmet szentelt például olyan, mentalitástörténeti tanulságokat is hordozó, történeti források újraolvasásán alapuló problémának is, mint például Toldy névhasználatának és névmagyarosításának az ügye⁶⁹ – ez pedig arra látszik utalni, hogy a hazai kritikátörténet érzékelné tudta azokat az egyre inkább szűknek bizonyuló diszciplináris határokat, amelyek közé saját magát, elsősorban forrásainak szelektálásával, beszorította.⁷⁰ Ám mindez a legújabb fejlemények közé tartozik; összességében azonban a kritikátörténeti sorozat oly annyira eltérő metodikát követ, hogy – minden egyéb értéke ellenére – aligha járulhatott hozzá a társadalomtörténeti megközelítés integrálásához, Dávidházi könyvének módszertani hatása pedig egyelőre még nem mérhető föl. Az azonban mindenképpen feltűnő, hogy a '90-es években – nem utolsósorban az akadémiai irodalomtörténet szemléleti örökségével való számvetés egyetlen igazán eleven módjaként – az irodalomtörténet-írás szakmai érdeklődése inkább a rekánonizációs folyamatot, azaz az irodalmi értékrend lehetséges ártéltelmezését tüntette ki a figyelmével: tünetértékű, hogy ez volt az egyetlen olyan általános módszertani kérdés, amely hosszantartó, széles kört megmozgató vitát volt képes kiváltani az Alföld című irodalmi folyóirat 1990–1991-es évfolyamában. Ehhez képest egyébként üdvös változás, hogy az Irodalomtörténeti Közlemények 2003-as, 2004-es évfolyamában végre kialakult egy valódi elvi-módszertani vita az irodalomtörténet-írás helyzet-meghatározásáról (Bene Sándor, Kecskeméti Gábor, Szilasi László, Takáts József, illetve Dávidházi Péter és Fehér M. István hozzászólásával): ez szintúgy a változás igényét mutatja. Ugyanakkor azonban az is tanulságos, hogy az itt fölvetett módszertani javaslatok között egyáltalán nem szerepelt a társadalomtörténethez való közeledés lehetősége vagy szükségessége...⁷¹

Tehát az irodalomtörténeti biográfiák módszertanának közelítése az újabb társadalomtörténeti iskolákéhoz korántsem megszokott feladat. A kiválasztott személyek ekkor nem elsősorban írói munkásságuk immanens értékei és annak

⁶⁶ TARNAI, 1984.

⁶⁷ DÁVIDHÁZI 2004a.

⁶⁸ Mint például DÁVIDHÁZI 1988.

⁶⁹ Lásd DÁVIDHÁZI 2004a. 315–356.

⁷⁰ Erre egyébként maga Dávidházi is reflektál egy másik írásában: DÁVIDHÁZI, 2004b. 17–19.

⁷¹ Ez egyébként érvényes Takáts József könyvére is, bár mindaz, amit a szerző az antropológiai látásmód szükségességéről elmond, sok mindent integrál a mikrotörténet módszertani tanul-

hatástörténeti vagy fejlődéstörténeti jelentősége miatt lesznek érdekesek: írói, költői teljesítményük abból a szempontból válik fontossá, hogy a nyilvánvaló, hisz folyamatos irodalmi tevékenységgel és kiadott művekkel hitelesített írói ambíció milyen életformával épült egybe. Külön jelentősége van itt a keresésnek, azaz annak, ahogyan az adott író eljut vagy legalább eljutni szándékozik a magához méltónak gondolt, s az irodalom művelését is lehetővé tevő életformához – ez még inkább fontos egy olyan korszakban, mint amilyen Csokonaié volt, amikor alig kínálkoztak kész írói életforma-modellek. Nyilván nem elégedhetünk meg még azzal, ha sikerül bizonyos, a korabeli irodalmi intézményrendszer állapotához igazodó szerepeket leírnunk, s ezeket applikáljuk valamelyik íróra; hiszen nem célszerű elhessenteni azt a kételyt sem, hogy vajon mindig azonos-e egy személyiség a szerepeivel.⁷² Érdemes azonban arra törekednünk, hogy az egyén választásának tétjét, a szintén vonzerőt jelentő, mégis elhárított magatartásmintákat és életpályamodelleket is számba vegyük, s megpróbáljuk megérteni a biográfia főhősének identitásképleteit is: a biográfiák kapcsán Peter Burke is ezt a kutatási irányt hangsúlyozta.⁷³ Csokonai esetében nem teljesen reménytelen ilyen irányú vizsgálódásokat folytatni.

Ezen a ponton egyébként aligha lehet említés nélkül hagyni Martinkó András egyik megjegyzését sem, amelyben Orbán Ottónak az egyik, az 1973-as évfordulóra írott esszéjét kommentálta egyetértőleg: „A sors vagy pontosabban: a történelem, a társadalom nem ír neki [Csokonainak – Sz. M.] szerepet, sőt – ami most fontosabb – a magyar és az egész európai irodalom belső öntörvényűsége sem.”⁷⁴ A szavak azonossága sem fedheti azonban el a döntő különbséget: Martinkó itt – egész gondolatmenetének tanúsága szerint – a költői életmű fejlődéstörténeti, költészettörténeti pozíciójáról beszélt, s bár nem értelmezte az esszéisztikus lendülettel használt „szerep” szót, minden bizonnyal erre értette. A mi szempontunkból tehát ennek a kijelentésnek a leginkább az az érdekessége, hogy fölidézésével ki lehet emelni: Csokonainak éppen kora társadalma írt többféle szerepet, amelyet a költő tevékenységének részletes elemzése révén aprólékosan föl is lehet tárni.

A társadalomtörténet és az irodalomtörténet határterületén mozgó életrajz komoly lehetősége, hogy egy történeti jellegű metódusba lehet képes beleilleszteni a források értelmezésének tudatosan hermeneutikai dimenzióját. Ilyenformán előnnyé változtatható az, hogy egy irodalomtörténész mást is észrevehet a forrásokban, mint a történész, s így a történetírást is átható „nyelvi fordulat” konzekvenciái talán szervesen beépülhetnek a vizsgálódásba. Az újabb társadalomtörténeti iskolák eleve igen sokat kölcsönöztek a strukturalizmus, a hermeneutika vagy éppen a dekonstrukció irodalomelméleti iskoláitól.⁷⁵ Mindennek pedig következményei vannak az olvasás retorikájára is.⁷⁶ Ezen a ponton pedig egy mikrotörténeti kiindulású írói biográfia mindkét tudományterületről tanulhat, s nemcsak elméletileg, hanem az elemi, gyakorlati nehézségek megoldásában is támpontot kaphat: a történeti forráskritika finom módszereit, esetleg a kvantitatív és kvalitatív összevetések tanulságait éppúgy megfontolhatja, mint ahogyan a szöveginterpretációnak a történeti forrásokra alkalmazásával az ott éppen gyümölcsözőnek bizonyuló retorikai elemzés metódusait is.⁷⁷

ságaiból: vö. TAKÁTS, 2006. 23–38.

⁷² KÖVÉR, 2000. 156.

⁷³ BURKE, 2005. 129–133.

⁷⁴ MARTINKÓ, 1977. 7.

⁷⁵ Ezt jól mutatják Gyáni Gábor módszertani tanulmányai: GYÁNI, 2000.

⁷⁶ Erre kiváló példát mutatnak Tóth Zsombor elemzései: TÓTH, 2006a. és TÓTH, 2006a.

⁷⁷ Ez utóbbi történeti felhasználására példa Lackó Mihály posztumusz kötete: LACKÓ 2001.

Persze – mint minden ilyen kísérletnek – ennek a jelenleginek is az az egyik legfőbb dilemmája, vajon alkalmas-e az elemzendő forrásanyag arra, hogy választ reméljünk az előzetesen megfogalmazott kérdéseinkre. Nos, az írókra vonatkozó, biográfiailag értékelhető szövegmennyiség esetenként eltérő részletességű lehet. Az anyag kritikai számbavételekor azonban nyilvánvalóan kitűnik, hogy mennyire és egyáltalán mire használható az irodalomtörténet érdeklődését eddig felkeltő életrajzi adatmennyiség, s mely pontokon szükséges – éppen a társadalomtörténeti felhasználhatóság érdekében – új forráscsoportokat vizsgálatba vonni. Különösen fontossá válhat az írók családi hátterének, a felmenők életrajzáinak rekonstruálása is, hiszen ennek a háttérnek és a személyes pályafutásnak az összevetése rajzolhatja ki azokat a mobilitási stratégiákat, amelyek az írói társadalmi szerephez hozzátartoznak. Vagyis a biográfiának értelemszerűen fel kell adnia azt a hagyományos alapelvet, hogy az író születési dátuma és halálozásának időpontja fogja keretbe a vizsgálatot; az életrajznak kronológiai értelemben túl kell nyúlnia a születés és az elhalálozás aktusán. Már csak azért is, mert az egyes íróknak tulajdonított sajátos, bizonyos társadalmi csoportok vagy rétegek igényeitől befolyásolt szerepek gyakran csak utólagosan alakulnak ki,⁷⁸ s ezeknek – az időnként post mortem – megalkotott írói imázsoknak a vizsgálata szintén hozzátartozik a szerzők társadalmi pozíciójának elemzéséhez: gondoljunk csak Csokonai „garabonciás” mivoltának a néprajzi gyűjteményekben felbukkanó, s irodalomtörténészekről csak igen ritkán értelmezett problematikájára. A kronológiai határátlépés másik logikus oka pedig az, hogy számos, mikrotörténetileg jelentős mozzanat értelme csakis a családtörténet folyamatába helyezve válhat világossá. Abban természetesen már jelentős eltérések mutatkozhatnak, hogy a családtagokra vonatkozó adatfeltárássra volt-e példa az egyes írók korábbi életrajzaiban. Ebből a szempontból például kifejezetten jól áll a Petőfi-biográfia, mert a folyamatosan művelt helytörténeti kutatásnak köszönhetően egészen Petőfi dédszüleiig visszamenőleg sikerült megrajzolni a családfát – ami egy nem nemesi származású, ráadásul időközben komoly helyváltoztatást is végrehajtó család esetében nagyon jelentős eredmény.⁷⁹ Ha sikerül ilyen természetű adatokhoz jutni, akkor az így felépülő biográfia immár túlléphet az életrajz tényeinek egyszerű dokumentálásán: a választott és ambicionált írói működést mint a társadalmi intézményrendszer egyik életformát alakító, meghatározó elemét lehet értelmezni.

Martinkó András finom megfigyelése szerint esetünkben az a megválaszolandó kérdés, hogy „Csokonai tulajdonképpen e tekintetben milyen »poéta« is akar lenni (mert az is evidencia, hogy a magyar írónak poétának kell lennie – vagy románfordítónak, esetleg Dugonicsnak), s miért »bolondság« ez a szándék”.⁸⁰ Martinkó szerint Csokonai kétféle, egymással keveredő modelljét képzelte el a poétaságból élő költőnek: „az egyik a (Villon vagy Tinódi típusú) vándorköltőé, a másik a mecénásságból élő »udvari költőé«.” Martinkó éles szemmel arra is felfigyelt, „hogy az említett két poéta-életforma egyikének sincs meg a realitása, hogy nálunk irodalomszociológiailag is átmeneti helyzet van, amikor a poétaság csak mellékes időtöltésként, egy »rendes« foglalkozás, illetve vagyon meglátéban űzhető...”⁸¹ Ennek a gondolatfutamnak annak elle-

⁷⁸ Jacques Le Goff figyelmeztetett készülő Szent Lajos-monográfiája kapcsán arra, hogy ennek a biográfiának a halál időpontja után huszonhét évvel szabad csak zárulnia, hiszen a szentté avatás aktusa – mivel Lajos nemcsak király, hanem szent is volt – szerves része az életrajznak: LE GOFF, 1998. 107.

⁷⁹ Erre nézvést lásd bővebben KERÉNYI, 1998. 6–8.

⁸⁰ MARTINKÓ, 1977. 12.

⁸¹ MARTINKÓ, 1977. 12.

nére is kivételes jelentősége van a Csokonai-szakirodalomban, hogy Martinkó nem fejtette ki ezt a megfigyelését, csupán egy alapvetően más karakterű, leginkább vitacikknek tekinthető tanulmányban, szinte mellékesen pendítette meg mindezt. Ezzel együtt az általa felvázolt tendenciák, amelyek azért némileg összetettebbnek bizonyulnak a teljes biográfia végigkövetése során, megérdemlik a részletes vizsgálatot. Ennek igazi közege pedig egy újrafogalmazott, társadalomtörténeti kiindulású életrajz lehet.

Metodológiáját tekintve egy ilyen vizsgálat sajátos helyzetben van. A feladat ugyanis eleve igen heterogén anyag áttekintését kívánja meg. Nem egyetlen (vagy legalábbis domináns) forráscsoport finom elemzésére kell ugyanis vállalkoznunk, s nem is visszaemlékezés vagy napló áll rendelkezésünkre, ahol – narratológiai megközelítést alkalmazva – lehetőség lenne a nézőpontok szétválasztására, esetleg a megnyilvánuló mentalitások bemutatására, bevonván más természetű, szokáselvű viselkedési normákat láthatóvá tevő kontrollforrásokat a tipikusság/atipikusság megragadásához. Ám nem is feltétlenül peranyaggal állunk szemben, amely – az eddigi mikrotörténeti szakirodalom tanúsága szerint – a leginkább alkalmas próbaterepe az ilyen típusú elemzéseknek;⁸² bár a 18–19. századi magyar irodalom akár egy ilyen kísérlethez is kínálhatna anyagot, hiszen nem lenne érdektelen például a magyar jakobinusok perének Benda Kálmán által kiadott három kötetét vagy legalább az ott szerepeltetett szövegek némelyikét (például Kazinczy Ferenc Fogságom naplója című, naplószerkezetű memoárját) mikrotörténetileg elemezni. Általában azonban – s Csokonai esetében is – a feladat inkább az, hogy egy teljes életpálya adatait kell különböző, karakterüket tekintve igen vegyes kútfőkből összerakni – mindazonáltal úgy, hogy valamiképpen feltáruljanak a társadalmi feltételrendszerre adott egyéni reakciók, ráadásul nem feledkezvén el arról sem, hogy a középpontban álló személy író. A feladat sikeres megoldása tehát csak igen komoly forráskritikai erőfeszítések árán lehetséges, hiszen az életpálya különböző fázisait, döntő pillanatait nem ugyanolyan típusú forrásokból lehet megismerni. A vizsgálat szempontjából különösen fontos lehet például annak a megragadása, hogy az író tágabb és szűkebb családjá miképpen integrálódott a társadalomba – hiszen egy ilyen folyamat megértése teheti érthetővé, mi a tétje az irodalmi ambícióhoz választott életformának: ha ugyanis tudjuk azt, hogy nagy valószínűséggel és jó eséllyel milyen pálya befutására nyílt volna lehetőség – mondjuk – a család korábbi generációinak modelljét, esetleg modelljeit követve, az írói működés választásának tétje is világosabb lehet. Ahogyan Jacques Revel megfogalmazta: „Az életrajzot immár nem gondolhatjuk el pusztán a szükségszerűség jegyében – az illető leélte életét, melyet a halál sorssá alakított –, hanem mint lehetőségek mezőjét kell felfognunk, melyek közül a szóban forgó személynek választania kell.”⁸³ Ilyen módon közelíthetjük meg a házastárs családi háttérét is – bár Csokonainál ezzel speciel nem kell számolnunk: lényeges lehet a párválasztás, a házasodás stratégiájának a fölmérése; mint ahogy nem érdektelen a gyermekek életútja sem. Vagyis a személyiségre irányuló érdeklődés akkor kaphatja meg a társadalomtörténeti dimenziót, ha az egyéni sorsalakítás tényezőit egy tágabb családtörténeti kontextusba tudja beágyazni. Legalább ilyen tanulságos lehet az analóg pályafutások egymás mellé helyezése is: az azonos nemzedékhez, esetleg az életpálya bizonyos, meghatározó

⁸² Legutóbb egyébként Kövér György invenciózus tanulmányai mutatták meg, miképpen lehet egy eddig politikatörténeti – sőt, még inkább ideológiai – szempontból értelmezett peranyagot (a tiszaszlári vérvádper anyagát) mikrotörténetileg kiaknázni: KÖVÉR, 2004.; KÖVÉR, 2007.

⁸³ REVEL, [2000]. 69.

pillanatában azonos társasághoz tartozó írók életrajzának párhuzamos analízisa éppúgy komoly tanulságokat hordozhat, mint az azonos társadalmi státuszú személyek sorsának összevetése.

A feldolgozás során számolnunk kell sajátos, narratív forrásokkal is: ilyen a visszaemlékezés, akár önállóan megjelent, s csak az adott személyről szóló írásról van szó, akár pedig egy nagyobb memoár keretébe ágyazott emléktöredékről vagy anekdotáról. Csokonai kapcsán ebből a típusból különösen gazdag anyag áll a rendelkezésünkre. Szerencsés esetben mód nyílhat arra is, hogy ezeket ütköztessük egyéb, recens forrásokkal. Ha azonban erre nincs lehetőség, akkor is kísérletet lehet tenni arra, hogy a memoár narratív szerkezetének megértése révén az adott mozzanatnak az emlékezetben elfoglalt helyét körülírjuk. Ez azért is lényeges, mert így lehetséges meghaladni azokat a narratívákat, amelyek az irodalomtörténeti szakirodalomnak a kultikus irodalomértéssel érintkező darabjaiban rendre felbukkannak, nagyon gyakran úgy, hogy a sztereotípiák az egyik feldolgozásból reflektálatlanul kerülnek át a másikba.

A forráskritikai műveleteknek ilyenformán tekintettel kell lenniük a köztörténeti, intézménytörténeti tendenciákra éppúgy, mint a szövegek befogadásának hermeneutikai dimenzióira; csak így lehetséges ugyanis – legalább részben – kikerülni abból a csapdából, ahová a forrásadottságok zárnak be bennünket. Számos, ideális mikrotörténeti vagy mentalitástörténeti terepnek tűnő irodalomtörténeti eseményről nem áll ugyanis rendelkezésünkre kellően sokoldalú forrásanyag: például semmit nem tudunk arról, hogy amikor Bessenyei György 1782-ben elhagyta Bécsét és visszaköltözött Tiszabercelre, milyen lelkiállapotban volt: csalódásként, veszteségként vagy pedig természetes folyamatként fogta-e fel a hazatérést.⁸⁴ Berzsényi Dániel nevezetes, 1810-es pesti útjáról, amelyet Weöres Sándor olyannyira jellegzetesnek érzett, hogy beépítette regényébe, a *Psychébe* (1972) is, mindössze két, levélben rögzített leírásunk van (Szemere Páltól és Vitkovics Mihálytól), ám közvetlenül semmit sem tudunk arról, hogy maga Berzsényi miképpen élte meg vagy miképpen értékelte egykorúan, esetleg utólag az eseményt.⁸⁵ Kazinczy és Kisfaludy Károly 1828-as pesti találkozását az eseményen jelen nem lévő, egy nemzedékkel fiatalabb Orlay Petrich Soma festménye jelenítette meg a romantika magyar irodalmának szimbolikus aktusaként – nyilvánvalóan Toldy Ferenc instrukcióit követve, aki ilyen módon tehette saját egykori szerepét megkerülhetetlenné ennél az utólag irodalomtörténeti rangúvá stilizált eseménynél; így válhatott aztán a festményről készített rézmetszet az 1859-es Kazinczy-emlékünnepe talán legfontosabb vizuális elemévé.⁸⁶ Mindazonáltal a forráskritikai műveletek főntebb vázolt, árnyalt alkalmazása révén lehetséges, hogy még ezekből az esetekből is társadalomtörténeti következtésekre alkalmas tanulságokat szűrjünk le, vagy legalábbis meg tudjuk ragadni azt a folyamatot, amelynek során a konkrét eseménysor allegorizálása megtörtént.

Ezek a példák egyébként már át is vezetnek egy olyan, lehetséges kutatási területre, amely látszólag ugyan markánsan elkülöníthető a biográfia-írástól, ám nem lehetetlen integrálni az életrajz keretei közé: ezekben az esetekben ugyanis egy vagy több olyan konfliktus értelmezéséről van szó, amely a résztvevők mentalitásának vagy társadalmi státuszának eltérő szerkezetéből fakad – ugyanakkor a konfliktusban érintett személyeknek az irodalom műveléséhez fűződő

⁸⁴ Arról, hogy ennek a kérdésnek a mechanikus kezelése milyen torzításokhoz vezethet, lásd SZILÁGYI, 2002.

⁸⁵ Az eseménysor friss szemléletű elemzését lásd VADERNA, 2004.

⁸⁶ Erről bővebben lásd SZILÁGYI, 2007. 58–64. Vö. még DAVIDHÁZI, 2004a. 293.

viszonya már az irodalmi szövegek hermeneutikai dimenzióit is bevonhatóvá teszi az elemzésbe. Annál is inkább, mert a konfliktusok létéről eleve olyan szövegek tudósítanak, amelyek részben irodalmi művek alkotásában jártas, az ahhoz szükséges retorikai-poétikai ismeretek birtokában lévő literátoroktól származnak, s ilyenformán ezekhez a forrásszövegekhez egy-egy életmű is hozzárendelhető kontextusként. Ez Csokonai esetében különösen jól alkalmazható szempont lehet, hiszen életének bizonyos fordulópontjai éppen egy-egy látványos konfliktus köré rendezve ragadhatók meg. Csokonai ismeretes, az irodalomtörténetben többször megtárgyalt s ilyenformán kinagyított konfliktusai úgy is felfoghatók, mint a nyilvánvaló költői ambíció és kiváltságtudat ütközése a reális társadalmi közeg nyújtotta érvényesülési lehetőségekkel – ilyenformán a konfliktusok értelmezésekor nem kielégítő empatikusan és elfogultan csak Csokonai nézőpontjával azonosulva minősíteni a szituációkat. Itt ugyanis – mint Csokonai életében máskor is – olyan eseményekről van szó, amelyek a költő részéről atipikus, a kortársak és a közvetlen környezet számára jórészt értelmezhetetlen reakciókról árulkodnak, vagyis innen jobban meg lehet érteni azt a hétköznapi mentalitást is, amelyről egyébként csak nehezen lennének információink, s amellyel Csokonai többnyire normaszegő módon ütközött össze.

Természetesen az a feladat, hogy egy egyéni életutat igen sokfelől, olykor rendkívül szórt adatokból kell összerakni, nem újdonság: a biográfusnak, lett légyen szó történeti vagy irodalomtörténeti életrajzokról, mindig is hasonló nehézségekkel kellett megküzdenie. Az a biográfia-típus azonban, amelynek felvázolására az imént kísérletet tettem, mégsem egyszerűen egy történészi igényekkel megalkotott életrajz lenne, amelynek a tárgya – adott esetben – egy íróként elhíresült személy. A feladat ugyanis kifejezetten irodalomtörténeti karakterű, hiszen nincsenek alárendelt helyzetben a történeti-poétikai kérdésfeltevések sem, csupán a gondolatmenetben elfoglalt pozíciójuk sajátos. Bizonyos összefüggések pedig kifejezetten innen nézvést tárulhatnak föl: hiszen a szövegek társadalmi használatának problémáitól, amelyről egy ilyen típusú vizsgálat sok mindent kideríthet, nem függetleníthető az, hogy az egyes írók miféleképpen érzékelik saját műveik közegét, létmódját, s miféleképpen kívánnak igazodni az ehhez elgondolt, tradicionális vagy közkeletű poétikához – vagy éppen fordítva, miképpen akarnak ettől elszakadni. Csokonai esetében ez különösen lényeges lehet az alkalmi költészet művelésének megértésében, hiszen Csokonai életművének mennyiségileg igen jelentős részét teszik ki a különböző társasági alkalmakra (névnapokra, temetésekre stb.) írott művek, s ezeknek a szövegeknek a megértése aligha remélhető kizárólag esztétikai kiindulású vagy szűken értelmezett poétikai karakterű elemzés révén. Ezt egyébként a Csokonai-recepció első szakasza is jól mutatja: Kölcsey nevezetes kritikája például az idesorolható verscsoportról generálisan elmarasztaló véleményt fogalmazott meg, s nem is igen szentelt ezen kívül jelentős figyelmet a kérdésnek, ennek következtében alakított ki az így megmaradt Csokonai-életműről meglehetősen kedvezőtlen értékelételet. Hiszen abból a nézőpontból, amelyet Kölcsey érvényesíteni kívánt, valóban nem is látható be egy ilyen típusú szöveganyag sajátos poétikai értéke; ez a beállítódás pedig igen erősen rajta hagyta a nyomát a szakszerűsödő és irodalomtörténeti karakterűvé váló Csokonai-szakirodalomra is.⁸⁷

⁸⁷ Az alkalmi költészet különböző műfajainak, műcsoportjainak a poétikáját azért szükséges rekonstruálni, mert más módon ez a szöveganyag megszólíthatatlan marad; ennek a műveletnek a módszertani jelentőségére nézvést igen tanulságos Takáts József hasonló jellegű kísérlete a 19. századi emlékbeszédek elemzésére: TAKÁTS, 2006. 116–128.

Egy mikrotörténeti indíttatású biográfia felől a népszerűség kérdése is újszerű módon látható be – márpedig ez sem elhanyagolható kérdése a Csokonai-recepciónak. A társadalomtörténeti megközelítés lehetővé teheti, hogy eljussunk a koronként változó olvasási módok archeológiájához, vagyis ahhoz, hogy milyen történeti szövegértési metódus mutatkozik meg az egyes életművek (vagy azon belül: bizonyos szövegek) egykorú befogadásában, illetve elutasításában.⁸⁸ Ehhez föl lehet használni a Csokonai-versek közköltészeti jellegű felhasználásának jelenségeit és adatait, hiszen a szövegek másolásában, átírásában, applikálásában jól kitapintható módon mutatkozik meg egy más karakterű Csokonai-értelmezés, mint amilyen az életműre vonatkozó, diszkurzíve kifejtett kritikai beszéd-módokban megjelenik. Ez a közköltészeti anyag nyilván kifejtetlen formában, de egyébként igen rétegzett módon rajzol meg egy másféleképpen szűkített *oeuvre*-t, hiszen közel sem a Csokonai-életmű egésze lesz tárgya ennek a populáris felhasználásnak, csupán egy része. A szövegkánont tehát meg lehet ragadni, az értelmezési kánon pedig finom elemzési metódusokkal konstruálható meg.⁸⁹ Ez is az irodalmi szövegeknek – ez esetben egyetlen életmű szelektált szövegeinek – a társadalmi felhasználását mutatja meg nekünk. Ilyenformán közelebb juthatunk ahhoz az egykorú retorikai-műfajelméleti rendszerhez is, amely az egyes művek sikerét vagy sikertelenségét szabályozta, és amely elsősorban a gyakorlatban ragadható meg, s nem a preskriptív, normatív szabályozás elemzése során.⁹⁰ Ilyenformán pedig sikerülhet bevonni a nyelvhasználat olyan rétegeit és módusait is ebbe a vizsgálatba, amelyek többnyire kimaradnak a kritikátörténeti megközelítésekől – elsősorban azért, mert a koraújkortól már egyre inkább differenciálódó irodalomkritikai szövegtípusok bősége miatt az ilyesféle adatok céltudatos felkutatása rendkívüli nehézségeket jelent. Szerencsére ma már a 18–19. századi magyar közköltészeti anyag feltárása olyan komoly eredményekre vezetett, hogy nem lehetetlen vállalkozás egy ilyen értelmezés megkísértése sem.⁹¹

Az irodalomtörténeti biográfia ilyenformán kitüntetett műfaja lehet egy interdiszciplináris megközelítésnek, s ez olyan lehetőségeket kínál, amelyek merőben eltérnek az írói életrajz pozitívista tudományeszméjétől. A mikrotörténeti megközelítés lehetőségei még egyáltalán nincsenek kimerítve a magyar történeti anyag vizsgálatában sem, irodalomtörténeti hozadékanak pedig még legfőbb a felbecsüléseig vagy megsejtéseig jutottunk el: egy ilyen szempontokhoz igazodó Csokonai-biográfia éppen ezért rendelkezhet igen komoly elméleti-módszertani tétellel.

⁸⁸ Vö. a következő – magyar anyagot egyébként nem tartalmazó – tanulmánykötettel: CAVALLO – CHARTIER, 2000.

⁸⁹ A fogalomhasználat Szajbély Mihálynak a „nyílt kánonról” elmondott terminológiai javaslatát követi: SZAJBÉLY, 2000. 184–185.

⁹⁰ Vö. például Kecskeméti Gábor könyvével, amely a 17. századi halotti beszédeket mint a retorika gyakorlati megvalósulását értelmezi: KECSKEMÉTI, 1998.

⁹¹ Vö. Küllös Imola kutatásainak nagyszabású, monografikus összegzésével: KÜLLÖS, 2004.

Felhasznált irodalom

ADY

- 1982 ADY Endre összes prózai művei. Újságcikkek, tanulmányok. XI. Szerk.: LÁNG József. Budapest, Akadémiai, 1982. (Ady Endre Összes Művei)

ANGYALOSI

- 2007 ANGYALOSI Gergely: Ignotus-tanulmányok. Közelítések az „impresszionista kritika” problémájához. Budapest, Universitas, 2007. (Klasszikusok. Az irodalomtudomány és kritika társsorozata)

ASSMAN

- 1995 ASSMANN, Jan: Text und Kommentar. Einführung. In: Text und Kommentar. Hrsg.: ASSMANN, Jan – GLADIGOW, Burkhard. München, Fink, 1995. (Beiträge zur Archäologie der literarischen Kommunikation, 4.) 9–33.

BÁLINT

- 2007 BÁLINT Péter: „Végbúcsúmat tiszta szívvel fogadjátok.” Hátrahagyott följegyzéseim. Budapest, Széphalom, 2007.

BARTÓK

- 1998 BARTÓK István: „Sokkal magyarabbul szólhatnánk és írhatnánk.” Irodalmi gondolkodás Magyarországon. 1630–1700. Budapest, Akadémiai – Universitas, 1998. (Irodalomtudomány és kritika)
- 2007 BARTÓK István: „Nem egyéb, hanem magyar poézis.” Sylvester János nyelv- és irodalomszemlélete európai és magyar összefüggésekben. Budapest, Universitas, 2007. (Klasszikusok. Az irodalomtudomány és kritika társsorozata)

BENDA

- 2006 BENDA Gyula: A társadalomtörténet-írás helyzete és perspektívái In: Uő.: Társadalomtörténeti tanulmányok. Budapest, Osiris, 2006. 58–66.

BÍRÓ

- 1994 BÍRÓ Ferenc: A felvilágosodás korának magyar irodalma. Budapest, Balassi, 1994.
- 2005 Tanulmányok a magyar nyelv ügyének 18. századi történetéből. Szerk.: BÍRÓ Ferenc. Budapest, Argumentum, 2005.

BOLGÁR

- 2006 BOLGÁR Dániel: Kik vagytok Ti? A magyarországi társadalomtörténetről egy pályakezdő szemével. In: Történelmi Szemle, 48. (2006) 3–4. sz. 275–286.

BRUNNER

- 1949 BRUNNER, Otto: Adeliges Landleben und europäischer Geist. Leben und Werk Wolf Helmhards von Hohberg. 1612–1688. Salzburg, Otto Müller, 1949.

BURKE

- 2005 BURKE, Peter: Was ist Kulturgeschichte? Frankfurt am Main, Suhrkamp, 2005.

CAVALLO – CHARTIER

- 2000 Az olvasás kultúrtörténete a nyugati világban. Szerk.: CAVALLO, Guglielmo – CHARTIER, Roger. Ford.: Sajó Tamás. Budapest, Balassi, 2000.

CSETRI

- 1990 CSETRI Lajos: Egység vagy különbözőség? Nyelv- és irodalomszemlélet a magyar irodalmi nyelvújítás korszakában. Budapest, Akadémiai, 1990. (Irodalomtudomány és kritika)

CSÖRSZ – HEGEDŰS – TŰSKÉS

- 2006 Historia litteraria a XVIII. században. Szerk.: CSÖRSZ Rumen István – HEGEDŰS Béla – TŰSKÉS Gábor. Budapest, Universitas, 2006. (Irodalomtudomány és kritika. Tanulmányok)

DÁVIDHÁZI

- 1988 DÁVIDHÁZI Péter: A „bevégzett tények” felülbírálat. A kritikatörténet korszakformáló elve. 1849–1867. In: Forradalom előtt – kiegyezés előtt. A magyar polgárosodás az abszolutizmus korában. Szerk.: NÉMETH G. Béla. Budapest, Gondolat, 1988. 79–98.
- 2004a DÁVIDHÁZI Péter: Egy nemzeti tudomány születése. Toldy Ferenc és a magyar irodalomtörténet. Budapest, Akadémiai – Universitas, 2004. (Irodalomtudomány és kritika)
- 2004b DÁVIDHÁZI Péter: Mi, filológusok, és a bizonyosság vágya. Pozitivisták kötődéseink egy szakmai vita fényében. In: Irodalomtörténeti Közlemények, 108. (2004) 1. sz. 3–55.

DEBRECZENI

- 1993 DEBRECZENI Attila: Csokonai, az újrakezdések költője. A felvilágosult szemléletmód fordulata az életműben. Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó, 1993.

DOMBY

- 1955 DOMBY Márton: Csokonai élete és kortársak emlékezései Csokonairól. Szerk.: VARGHA Balázs. Budapest, Magvető, 1955.

ENDRŐDI

- 1911 ENDRŐDI Sándor: Petőfi napjai a magyar irodalomban. 1842–1849. Budapest, Kunossy, Szilágyi és társa, 1911. (Petőfi-könyvtár, 29–30.)

FENYŐ

- 1976 FENYŐ István: Az irodalom reszpublikájáért. Irodalomkritikai gondolkodásunk fejlődése. 1817–1830. Budapest, Akadémiai, 1976. (Irodalomtudomány és kritika)
- 1990 FENYŐ István: Valóságábrázolás és eszményítés. Irodalomkritikai gondolkodásunk fejlődése. 1830–1842. Budapest, Akadémiai, 1990. (Irodalomtudomány és kritika)

FERENCZ

- 2005 FERENCZ Győző: Radnóti Miklós élete és költészete. Kritikai életrajz. Budapest, Osiris, 2005.

FERTIG

- 1998 FERTIG, Ludwig: Abends auf den Helikon. Dichter und ihre Berufe. Frankfurt am Main, Suhrkamp, 1998.

GESTRICH

- 1988 GESTRICH, Andreas: Einleitung: Sozialhistorische Biographieforschung In: Biographie – sozialgeschichtlich. Sieben Beiträge. Hrsg.: GESTRICH, Andreas – KNOCH Peter – MERKEL Helga. Göttingen, Vandenhoeck – Ruprecht, 1988. 5–28.

GRIMM

- 1992 Metamorphosen des Dichters. Das Selbstverständnis deutscher Schriftsteller von der Aufklärung bis zur Gegenwart. Hrsg.: GRIMM, Gunter E. Frankfurt am Main, Fischer Taschenbuch Verlag, 1992.

GYAPAY

- 2001 GYAPAY László: „A” tisztább ízlésnek regulájival.” Kölcsény kritikusai pályakezdése. Budapest, Universitas, 2001. (Klasszikusok. Az irodalomtudomány és kritika társ-sorozata)

GYÁNI

- 1999 GYÁNI Gábor: Tragédia két felvonásban (Kövér György: Losonczy Géza). In: Holmi, 11. (1999) 3. sz. 387–393.
 2000 GYÁNI Gábor: Emlékezés, emlékezet és a történelem elbeszélése. Budapest, Napvilág, 2000.

HALMOS

- 2004 HALMOS Károly: Vita a Bevezetés a társadalomtörténetbe című kötetről. [Halmos Károly hozzászólása]. In: Korall, (2004) 15–16. sz. 348–349.

HÄNTZSCHEL – ORMROD – RENNER

- 1985 Zur Sozialgeschichte der deutschen Literatur von der Aufklärung bis zur Jahrhundertwende. Einzelstudien. Hrsg.: HÄNTZSCHEL, Günter – ORMROD, John – RENNER, Karl. N. Tübingen, Max Niemeyer, 1985.

HERMANN

- 2007 HERMANN Zoltán: „...az élet nem Román és a’ Román nem élet...”, avagy Vitéz Mihály gyötrelmei. In: „S végre mivé lesz?” Tanulmányok Csokonai Vitéz Mihály bicentenáriuma alkalmából. Szerk.: HERMANN Zoltán. Budapest, Ráció, 2007. (Ráció – Tudomány, 10.), 181–197.

HEYDEBRAND – PFAU – SCHÖNERT

- 1988 Zur theoretischen Grundlegung einer Sozialgeschichte der Literatur. Ein struktural-funktionaler Entwurf. Hrsg.: HEYDEBRAND, Renate von – PFAU, Dieter – SCHÖNERT, Jörg. Tübingen, Max Niemeyer, 1988.

JANKOVITS

- 1998 JANKOVITS László: Janus Pannonius filozófiai alapműveltségéről. In: Janus Pannonius és a humanista irodalmi hagyomány. Szerk.: JANKOVITS László – KECSKEMÉTI Gábor. Pécs, Janus Pannonius Tudományegyetem, 1998. 25–35.
 2002 JANKOVITS László: Accessus ad Janum. A műértelmezés hagyományai Janus Pannonius költészetében. Budapest, Balassi, 2002. (Humanizmus és reformáció, 27.)

JUHANI NAGY

- 2007 JUHANI NAGY János: Mihály könyve. Orfú, Szamárfül, 2007.

KECSKEMÉTI

- 1998 KECSKEMÉTI Gábor: Prédikáció, retorika, irodalomtörténet, A magyar nyelvű halotti beszéd a 17. században. Budapest, Universitas, 1998.
 2007 KECSKEMÉTI Gábor: „A böcsületre kihaladott ékes és mesterséges szóllás, írás”. A magyarországi retorikai hagyomány a 16–17. században. Budapest, Universitas, 2007. (Irodalomtudomány és kritika)

KECSKÉS

- 1991 KECSKÉS András: A magyar verselméleti gondolkodás története, A kezdetektől 1898-ig. Budapest, Akadémiai, 1991. (Irodalomtudomány és kritika)

KERÉNYI

- 1998 KERÉNYI Ferenc: Petőfi Sándor élete és kora. Életrajzi album. Budapest, Unikornis, 1998.
 2008 KERÉNYI Ferenc: Petőfi Sándor élete és költészete. Kritikai életrajz. Budapest, Osiris, 2008.

KISÉRY

- 2007 KISÉRY András: Könyvek Shakespeare-ről. In: Holmi, 19. (2007) 1. sz. 93–105.

KISS

- 1987–92 Petőfi-adattár. I–III. kötet. Szerk.: Kiss József. Budapest, Akadémiai, 1987–1992. (A magyar irodalomtörténet-írás forrásai, 11.; 12.; 15.)

KLANICZAY

- 1985 KLANICZAY Tibor: A nagy egyéniségek humanista kultusza a XV. században. In: Uő.: Pallas magyar ivadéka. Budapest, Szépirodalmi, 1985. 41–58.

KOROMPAY

- 1998 KOROMPAY H. János: A „jellemzetes” irodalom jegyében. Az 1840-es évek irodalomkritikai gondolkodása. Budapest, Akadémiai–Universitas, 1998. (Irodalomtudomány és kritika)

KŐSZEGHY

- 2008 KŐSZEGHY Péter: Balassi Bálint. Magyar Alkibiadész. Budapest, Balassi, 2008.

KÖVÉR

- 2000 KÖVÉR György: Biográfia és történetírás. In: Aetas, 15. (2000) 3. sz. 150–156.
2004 KÖVÉR György: Performációk I. „Zsidó társadalom” Tiszaeszláron a nagy per előestéjén. In: Korall, (2004) 17. sz. 5–42.
2007 KÖVÉR György: Performációk II. „Nemesi társadalom” Tiszaeszláron a jobbágy-felszabadítás után. In: Korall, (2007) 27. sz. 110–150.

KÜLLÖS

- 2004 KÜLLÖS Imola: Közköltészet és népköltészet. A XVIII–XIX. századi magyar világi köz-költészet összehasonlító műfaj-, szűzsé- és motívumtörténeti vizsgálata. Budapest, L'Harmattan, 2004. (Szóhagyomány)

LACKÓ

- 2001 LACKÓ Mihály: Széchenyi elájul. Pszichotörténeti tanulmányok. Budapest, L'Harmattan, 2001. (A múlt ösvényén)

LE GOFF

- 1998 LE GOFF, Jacques: Wie schreibt man eine Biographie. In: BRAUDEL, Fernand – ZEMON DAVIS, Natalie – FEBVRE, Lucien – GINZBURG, Carlo – LE GOFF, Jacques – KOSSELLECK, Reinhart – MOMIGLIANO, Arnaldo: Wie Geschichte geschrieben wird. Berlin, Klaus Wagenbach, 1998. (Wagenbachs Taschenbuch, 326.) 103–112

LEPETIT

- [2000] LEPETIT, Bernard: Építészet, földrajz, történelem. A lépték használatai. Ford.: Czoch Gábor. In: Társadalomtörténet másképp. A francia társadalomtörténet új útjai a kilencvenes években. Szerk.: CZOCH Gábor – SONKOLY Gábor. Debrecen, Csokonai, [2000]. (Csokonai Új História) 33–50.

LEVI

- 2000 LEVI, Giovanni: A mikrotörténelemről. Ford.: Sajó Tamás. In: Történeti antropológia. Módszertani írások és esettanulmányok. Szerk.: SEBŐK Marcell. Budapest, Replika Kör, 2000. 127–146.

MARTINKÓ

- 1977 MARTINKÓ András: Vitéz Mihály siratása. Képzelt monológ egy Csokonai- emlékülésen. In: Uő.: Teremtő idők. Budapest, Szépirodalmi, 1977. 5–54.

MOCSÁR

- 1973 MOCSÁR Gábor: A váradi temetés. Közelítés egy soha meg nem író Csokonai-dramához. In: Tiszatáj, 27. (1973) 11. sz. 53–66.

NÉMETH G.

- 1981 NÉMETH G. Béla: A magyar irodalomkritikai gondolkodás a pozitivizmus korában. A ki-
egyeztől a századfordulóiig. Budapest, Akadémiai, 1981. (Irodalomtudomány és kritika)

NÉMETH

- 1990 NÉMETH György: Szapphó és versei. In: Szapphó fennmaradt versei és töredékei görög-
ül és magyarul. Szerk.: NÉMETH György. Budapest, Helikon, 1990. 172–185.

Ö. KOVÁCS

- 2003 Ö. KOVÁCS József: A társadalomtörténet németországi útjai. In: Bevezetés a társa-
dalomtörténetbe. Hagományok, irányzatok, módszerek. Szerk.: BÓDY Zsombor – Ö.
KOVÁCS József. Budapest, Osiris, 2003. (Osiris tankönyvek) 167–186.

REVEL

- [2000] REVEL, Jacques: A mikroszintű vizsgálat és a társadalmi jelenségek konstruálá-
sa. In: Társadalomtörténet másképp. A francia társadalomtörténet új útjai a kilencvenes
években. Szerk.: CZOCH Gábor – SONKOLY Gábor. Csokonai Kiadó, Debrecen,
[2000], (Csokonai új história) 51–70.

ROHONYI

- 1975 ROHONYI Zoltán: A magyar romantika kezdetei. Bukarest, Kriterion, 1975.

SÁNDOR

- 1945 SÁNDOR István: Író és társadalom. Fejezet a magyar felvilágosodás irodalomtörténeté-
ből. I. rész: Főúr és nemes. Szeged, Szigeti, 1945.

SCHEIN

- 2008 SCHEIN Gábor: Az életrajzok visszatérése? In: Jelenkor, 51. (2008) 7. sz. 965–974.

SCHÖNERT

- 2007 SCHÖNERT, Jörg: Vom gegenwärtigen Elend einer Sozialgeschichte der deut-
schen Literatur In: Uő.: Perspektiven zur Sozialgeschichte der Literatur. Beiträge zu
Theorie und Praxis. Tübingen, Max Niemeyer, 2007. 5–22.

SIMON

- 2006 SIMON Zoltán Boldizsár: A mikrotörténészről. A történetírás konfliktusa a filozó-
fiai abszolút ésszel. In: Sic Itur ad Astra, 18. (2006) 1–2. szám, 9–42.

SINKÓ

- 1965 SINKÓ Ervin: Csokonai életműve. Novi Sad, Forum, 1965.

SÓTÉR

- 1964–66 A magyar irodalom története. I–VI. Szerk.: SÓTÉR István. Budapest, Akadémiai,
1964–1966.

SZABÓ

- 1984 SZABÓ Magda: A macskák szerdája. Egy Csokonai-dráma stációi. In: Jelenkor, 27.
(1984), 11. sz. 1125–1131.

SZAJBÉLY

- 2001 SZAJBÉLY Mihály: „Idzadnak a' magyar tollak”. Irodalomszemlélet a magyar irodalmi
felvilágosodás korában a 18. század közepétől Csokonai haláláig. Budapest, Akadémi-
ai – Universitas, 2001. (Irodalomtudomány és kritika)
- 2005 SZAJBÉLY Mihály: A nemzeti narratíva szerepe a magyar irodalmi kánon alakulásában
Világos után. Budapest, Universitas, 2005.

SZEGEDY-MASZÁK

- 2007 A magyar irodalom története. I-III. Szerk.: SZEGEDY-MASZÁK Mihály. Budapest, Gondolat, 2007.

SZIJÁRTÓ

- 2003 SZIJÁRTÓ M. István: A mikrotörténelem. In: Bevezetés a társadalomtörténetbe. Hagyományok, irányzatok, módszerek. Szerk.: BÓDY Zsombor – Ö. KOVÁCS József. Budapest, Osiris, 2003. (Osiris tankönyvek) 494–513.

SZILÁGYI

- 2000 SZILÁGYI Márton: Filológia, irodalomtörténet, kanonizáció. Klasszikus módszer-tudat és új kihívások között. In: Helikon, 11. (2000) 564–572.
- 2002 SZILÁGYI Márton: Irodalomtörténeti megjegyzések [Für Lajos A berceli zenebo-na című művéről]. In: Korall, (2002) 9. sz. 238–243.
- 2007 SZILÁGYI Márton: Összeköt vagy elválaszt? A generáció mint irodalomtörténeti magyarázóelv. Híd, 67. (2007) 11. sz. 53–64.

TAKÁTS

- 2006 TAKÁTS József: Módszertani berek. Írások az irodalomtörténet-írásról. Jyväskylä, University of Jyväskylä, 2006. (Jyväskylä Studies in Humanities, 65.)

TARNAI

- 1984 TARNAI Andor: „A magyar nyelvet írni kezdik”. Irodalmi gondolkodás a középkori Magyarország. Budapest, Akadémiai, 1984.
- 2004 TARNAI Andor: A magyar irodalomtörténeti hagyomány kialakulása [első megjelenés: 1961]. In: Uő.: Tanulmányok a magyarországi historia litteraria történetéről. Budapest, Universitas, 2004, (Historia litteraria, 16.) 5–31.

TÓTH

- 2006a TÓTH Zsombor: The Making of... hogyan készül(t) Mohács? avagy a hám nélkül született király élete, halála és feltámadása – megjegyzések irodalomtörténet-írásunk Mohács-képehez. In: Uő.: A történelmem terhe. Antropológiai szempontok a kora újkori magyar írásbeliség textusainak értelmezéséhez. Kolozsvár, KOMP-PRESS – Korunk Baráti Társaság, 2006. 9–52.
- 2006b TÓTH Zsombor: Fons vs. memoria? Retorikatörténeti megjegyzések Brodarics Istvánnak a mohácsi csatáról készült latin nyelvű beszámolójához. Esettanulmány. In: Uő.: A történelmem terhe. Antropológiai szempontok a kora újkori magyar írásbeliség textusainak értelmezéséhez. Kolozsvár, KOMP-PRESS – Korunk Baráti Társaság, 2006. 53–81.

VADERNA

- 2004 VADERNA Gábor: Egy csók és más semmi. Berzsenyi Dániel 1810-es pesti kirándulása. In: Holmi, 16. (2004) 10. 1217–1234.

VARGA

- 2000 VARGA László: Életrajz-kutatás és irodalomelmélet. In: Visszapillantó tükör. Tanulmányok Lukácsy Sándor 75. születésnapjára. Szerk.: KERÉNYI Ferenc – KECSKEMÉTI Gábor. Budapest, Universitas, 2000. 318–323.

VARJAS

- 1982 VARJAS Béla: A magyar reneszánsz irodalom társadalmi gyökerei. Budapest, Akadémiai, 1982.

VOVELLE

- 1998 Der Mensch der Aufklärung. Hrsg: VOVELLE, Michel. Frankfurt am Main, Fischer Taschenbuch Verlag, 1998.

VÖRÖS

- 1958 VÖRÖS Károly: Adalékok Pálóczi Horváth Ádám életéhez. Budapest, Akadémiai, 1958. (Irodalomtörténeti füzetek, 17.)
- 1996 VÖRÖS Károly: Kazinczy és a magyar múlt. In: Történelmi Szemle, 38. (1996) 4. sz. 331–340.

WEST

- 1999 WEST, Martin L.: Szövegkritika és szövegkiadás. Ford.: Bolonyai Gábor. Budapest, Typotex, 1999.

ZEMON DAVIS

- 1998 ZEMON DAVIS, Natalie: Schwindler in neuem Gewand. Remakes von Betrugs geschichten von Martin Guerre bis Sommersby. In: Uő.: Lebensgänge. Berlin, Klaus Wagenbach, 1998. 57–74.
- 1999 ZEMON DAVIS, Natalie: Martin Guerre visszatérése. Ford.: Lafferton Emese – Sebők Marcell. Budapest, Osiris, 1999. (Mikrotörténelem)